

AZ ANGOL FÖLDBIRTOKJOG BLACKSTONE-IG*

BEVEZETÉS

„Nem a normann volt az első nép, amely katonai célokra használta a feudalizmust, de ez volt az első nép, amely ezt a lehetőséget a végsőkéig kihasználta és szigorúan ellenőrzése alatt tartotta.” – írja Davis a normannokról szóló monográfiájában.¹ Ez a rövid mondat magába foglalja mindazt, amivel az angol feudalizmust jellemezni szokták. Legfontosabb sajátosságaként kiemelik, hogy 1066-ban a normannok tökéletesen sikeres katonai hódításával jött létre, megkülönböztető jegye az erős központi királyi hatalom, a katonai szolgálat meghatározó jelentősége, és hogy a földterület teljes egésze betagolódott a hűbéri láncba (azaz nem maradtak allódiu-mok).

Az újabb kutatások nyomán az angol feudalizmus és az annak alapját képező földbirtokviszonyok fenti képe leegyszerűsítőnek tűnik – az idézett Davis sem képviseli mereven ezt az álláspontot –, noha bizonyosan túlnyomóan igaz jellegzetességeket emel ki, legfeljebb emellett Angliában is léteztek kivételek és ellentétes tendenciák. A feudális Európával kapcsolatos legújabb történeti kutatások egyébként is kétségbe vonják a 13. századot megelőzően a hűbériség és a hűbértok (*feudum*) egységes és kiforrott fogalmának létezését. Mindenesetre Anglia ebben a vonatkozásban is különös figyelmet érdemel, hiszen a 10-12. század legdinamikusabb hódítói és reformerei, a normannok, talán Anglia fejlődését határozták meg a legmélyebben. Egy sikeres katonai hódítás nyomán létrejövő (szinte) új állam mindig tisztább formában hordozza a kor és a hódítók uralkodó államszervezeti és jogi elképzeléseit, mint a folytonos és szerves fejlődés útján haladó országok berendezkedése. A normann Anglia ennyiben talán a keresztes háborúk során létrejött államokkal rokonítható.²

Mindazonáltal a „tisztá hűbériség” virágkora a 13. század elejére tehető, amely után más és újabb hatások érvényesültek, amelyek a hűbériség modelljét hamar eltorzították. Ez a folyamat is érdemes azonban a történeti kutatásra. Egészen meglepő például, hogy már 1290-ben törvény tiltotta meg a földek alhűbérbe adását, ami a hűbériség lényegéhez tartozik. Ez azt jelenti, hogy Angliában a hűbéri lánc egyetlen taggal sem bővült a 13. század végétől fogva, ami természetesen annak elsorvadásával és más, a polgári földtulajdonhoz közelítő jogi formák (bérlet) általánossá válásával járt. A hűbériség tehát igen hamar elvesztette eredeti tartalmát, és sok évszázadon keresztül, mint a földbirtoklás és a feudális jövedelmek beszedésének jogcíme maradt fenn. A 17. században a királyi jövedelmeket is más

* A szerző az ELTE ÁJK V. évfolyamos hallgatója. A dolgozat konzulense: Nagyné dr. Szegvári Katalin professor emeritus.

alapra helyezték, és azóta – máig – a hűbéri földbirtokjog megmaradt váza pusztai jogi keretet jelent. Anglia esetében azonban más középkori intézményekkel is előfordult, hogy lényegi sajátosságait korán elvesztve formailag fennmaradhattak a polgári átalakulás viharai között is.

Az angol földbirtokjog tehát még a modern időkben is hűbérinek nevezhető,³ de a hűbéri jogot a törvényhozás, a bíróságok és az ügyvédek fortélyai, valamint a kereskedelmi, városi, polgári tulajdon eszméje alapjáig áthatotta és átalakította. Pollock jó száz évvel ezelőtt azt írta, hogy „... az angol földbirtokjog a legkülönfélébb fajú kövekből összetákolt, kusza stílusú épület. Határozmányainak technikai bonyolódottsága és nehézsége akkora, hogy a jogtudomány külön tanszakai között megint külön tanszagnak válik be. Még a legiskolázottabb jogászok között is kicsiny az ingatlanjogban nagyon járatosak száma és még kisebb azoké, akik a jog ezen ágának történetével ismerősek.”⁴ Bár helytelen lenne a dolgozat tárgyát túlbecsülni, annyi mondható, hogy az angol földbirtokjog meglehetősen bonyolultsága, egyszersmind szépsége sok tanulságot és érdekességet rejt.

A dolgozat tárgyának meghatározása után röviden szólni kell annak tagolásáról, szerkezetéről is. A tulajdonjog tárgyait az angol jog is alapvetően ingatlanokra és ingókra osztja fel, de a két kategória tartalma nem teljesen felel meg a kontinentális szemléletnek. Voltaképpen az angol jogban egyáltalán nem az *immoveables* – *moveables* megkülönböztetés a lényeges és általános, hanem a *real property* és a *personal property* közötti. Ez utóbbi pedig nem teljesen azonos az ingatlan és ingó fogalmával, sőt az angol jogászok meg is különböztetik attól.⁵ Természetesen ennek ellenére az ingatlan (értve itt alatta elsősorban a *real property* kategóriáját) alapvetően a földtulajdont és az ahhoz kapcsolódó jogokat jelenti, de bizonyos kivételekkel. A föld örök, túléli a rajta élőket, életteret és a legkülönfélébb értékes erőforrásokat biztosít, ezért – különösen a középkorban – elválaszthatatlanul összekapcsolódott a gazdagsággal és a kormányzással. Mindezek miatt a földre vonatkozó jogi szabályozás mindig is alapvető jelentőségű, részletes és elkülönült volt, de különösen igaz ez a feudalizmusra. Az eltérés a kontinentális szemlélettől abban gyökerezik, hogy az angol jogban azt tekintik „*real property*”-nek, amelynek védelmére a tulajdonos *in rem* (dologi hatályú) keresettel rendelkezik, az ingó tulajdont pedig nem védik dologi hatályú keresetek, hanem csak *in personam actiók*.⁶ A két külön osztály között azonban a határvonal nagyon hamar rögzült, ezért amikor bizonyos földhöz kapcsolódó, *de personal property*-nek (vagy másként „*chattel*”-nek) minősülő jogok, például a bérlet, a késő középkorban dologi hatályú jogvédelmet kaptak, megmaradtak korábbi helyükön, és azon belül létrejött a „*chattels real*” kategóriája.

A dolgozat a földhöz kapcsolódó fontosabb jogintézményeket igyekszik megragadni, és óhatatlanul kötődik valamelyest a kontinentális szemlélethez, ezért mind a *real property*, mind a *chattels real* fogalmára kiterjeszkedik. Ugyanakkor a *real property*-n belül két további csoport különítható el. Az egyik a testi dolgok (ide tartozik a föld és a benne lévő ásványok, rajta lévő növények, épületek, vad állatok stb.),⁷ a másik a testetlen dolgok (egyházi javadalmakba való kinevezési jogosultsá-

gok, földhöz kötődő rangok, haszonvételek, szolgálomak, privilégiumok, mint például vásártartás, vám stb.).⁸ Utóbbiakra elsősorban terjedelmi okoknál fogva csak kisebb súly juthat.

A feudális földjog központi fogalma a hűbértok (*feudum*, angolul *fee*) és a hűbéri birtoklás (*tenure*), ezért a középkori földbirtokjog elemzése során ezek jellegzetességeit szokás tárgyalni, és különböző osztályozásokat felállítani. Bár természetesen ebben a dolgozatban is sor kerül erre, fontos előrebocsátani, hogy e fogalmak a tudományos elemzés érdekében későbbi kategorizálás eredményeként születtek, használatuk némiképp anakronizmus. Amikor „hűbértok”-ot írunk, meg kell különböztetni a szót, a fogalmat és a jelenséget. A szó a latin *feudum* fordítása az egyes nyelvekre, amely a középkori forrásokban számtalan összefüggésben és jelentéssel előfordul. A fogalmat a jogtudomány és a történettudomány alkotta meg, jóval azután, hogy a jelenség élő lett volna. A jelenség pedig az, hogy a nemesek, lovagok földeket más nemesektől különböző feltételek mellett bírtak.⁹

A sok évszázados fejlődés nyomán Angliában a földtulajdonjog igen szerteágazó lett. Ugyan elméletileg minden földterület a korona tulajdona, és minden földbirtok közvetve, vagy közvetlenül a koronától ered, mint hűbér, se bért, sem egyéb szolgáltatást nem kell utána fizetni, és általában már a korona részéről való adományozás, beiktatás sem mutatható ki. A hűbéri viszony pedig háromféle: *socage land* (szabad birtok – ez a túlnyomó), egyházi birtok, illetve *grand serjeantry* (amely után különös szolgáltatás jár az uralkodónak). Az elméleti és egységes földtulajdonjog alatt számos tulajdonforma (és birtokforma, valamint földhasználati jog) alakult ki. A 18. század végén ismeretesebb és általánosabb a közhasználatú földek (*common*), községi földek, *Lammas land*-ek, az urasági major, úrilak (amelynek tipikusan elvált a jogi tulajdonosa és a haszonélvezője a hitbizományok miatt), szerződéses bérlet, *copyhold*, egyházközségi földek.

A fentiek figyelembe vételével a dolgozat szerkezete többféleképpen is felépíthető lett volna, és az egyes témákat különféle címek alatt lehetett volna elhelyezni. A dolgozat időbeli súlypontja szerint talán helyesebb lett volna az anyagot hűbéri és nem hűbéri földbirtokviszonyokra tagolni, a tulajdoni jellegű, illetve alárendelt és bérleti jellegű földbirtokviszonyok helyett. Mégis utóbbi mellett döntöttem, mert a súlypont ellenére a téma feldolgozása során mindkét irányban túlnyúltam a klasszikus hűbériség korán, és így már pontosabbak az utóbbi kifejezések.

Végig problémát jelentett a tulajdon és a birtok szavak használata, mivel a középkori jog éppen a kettő összemosódásán alapul, illetve a valódi tulajdon hiányán és fokozatos kifejlődésén. Ezt próbálják a fejezetcímek („Tulajdoni jellegű földbirtokviszonyok” stb.) és a fogalomhasználat is követni. A római jogi és kontinentális irodalom a dologi jogi tárgyú témák feldolgozásánál a tulajdon és a birtok után az idegen dologbeli jogokat szokta tárgyalni. Utóbbi azonban – mint fent láttuk – az angol jogban ismeretlen, és számos ide sorolandó jogintézményre nem is térek ki. Ezért a bérlet külön fejezetben szerepel, a zálogjog pedig az egyéb kérdések között. Az így kialakult szerkezet eléggé egyéni és dogmatikailag némiképp következetlen, de talán jól szolgálja a legfontosabb kérdések bemutatását.

FEUDALIZMUS, HŰBÉRISÉG, HŰBÉR

FEUDALIZMUS ÉS HŰBÉRISÉG

Bár a feudalizmus fogalmát sokszor nagyon kiterjesztően értelmezik, és ezzel nevezik meg a középkori politikát, gazdasági viszonyokat, sőt a mentalitást is, létezik a feudalizmusnak egy szűkebb értelme. A feudalizmus alapvetően a hűbértulajdonhoz (*feudum*) és az azon alapuló hűbérviszonyokhoz kapcsolódó jogi, társadalmi viszonyok összessége.¹⁰ Ennyiben a feudalizmus szorosan kapcsolódik a földjoghoz.

A hűbérviszony lényege a hűbérúr és a vazallus közötti földbirtokviszony és hűségviszony. A vazallus a hűbérúr földjének egy darabját bírta, ugyanakkor a kettejük közötti kapcsolaton alapult a korabeli államszervezet működése és a társadalom védelme. A hűbéres életre szóló hűséggel, a hűbérúr pedig védelemmel tartozott. Bár ez a viszony szerződéses jellegzetességeket is mutat, leginkább a házassághoz hasonlatos, mert az egyszeri kétoldalú jognyilatkozatok (aktusok) életre szóló kölcsönös kötelezettségre hoznak létre. Emellett tartalmában is hasonló a házassághoz, hiszen hűségről és védelemről szól – amint azt a korabeli jogászok is felismerték.

A hűbérviszony elsődleges célja nem a földön való gazdálkodás minél hatékonyabbá tétele volt, hanem alapvetően az állam, a lakosság és a föld védelmének biztosítása. Ez könnyen megérthető a korabeli viszonyokból. Már az Iliászban is ismeretes az az évezredekig fennmaradt katonai szervezet, hogy az egyes fővezérek a saját embereikkel vonulnak hadba, és irányítják azokat.¹¹ A hűbérviszony ilyen katonai szervezetet hozott létre, továbbá megerősítette azt azáltal, hogy összekötötte a földbirtokokkal. Noha a katonai cél igen hamar háttérbe szorult, sőt eltűnt, a hűbéri földbirtokjog jellegzetességei – az öröklés korlátozása, az átruházás és szabad végrendelkezés tilalma – az alapján érthetők meg.

A feudális föltulajdon lényege, hogy a föld egyaránt illette a hűbérurát és a hűbérest, azaz a földre vonatkozó jogok megosztottak közöttük. Ez az osztott tulajdon elmélete, ami azt jelenti, hogy valójában egyikük sem volt a föld tulajdonosa. A birtoklás a hűbérest illette, de rendelkezési jogosítványai nem voltak. Ugyanakkor a hűbérúr sem rendelkezhetett a földdel, mert a szokás és a vazallusa iránti védelmi kötelezettség korlátozták. A hűbéres halála esetén ugyan elvileg szabadon rendelkezhetett a földdel, a teljes tulajdonhoz hasonló jogai voltak, de a valóságban az öröklés igen hamar kialakult.

Vitathatatlan, hogy az előzőekben röviden vázolt társadalomszerkezet és jogi rend tiszta formájában soha és sehol sem érvényesült, arról azonban heves viták folynak, hogy milyen mértékben kell anakronizmusnak és általánosításnak tekinteni. A feudalizmus általánosan elterjedt fogalma 18. századi eredetű, és jelentékenyen meghatározta a megelőző évszázadok jogi gondolkodása. A jogtudományban ki-kristályosodott feudális jog azonban nagymértékben eltérhet a 10-13. században a valóságban alkalmazott feudális jogtól. A jogtudomány ugyanis elsősorban a lombard *Libri Feudorum*-ra és az egyházi földbirtoklás jellegzetességeire támaszkodott.

Az akadémikus jogi fogalomrendszer eljutott Európában mindenhová, Angliába például a 17. században, elsősorban Henry Spelman révén. Ezzel magyarázható például az, hogy Edward Coke műveiben szinte nyomát sem találjuk a hűbériség általános modelljének és történeti magyarázatának,¹² amit műveinek 18. század végi szerkesztője, Francis Hargrave igen megdöbbentőnek talált.¹³

Kompromisszumként azt állapíthatjuk meg, hogy a feudalizmus nem bírt egységes jellegzetességekkel, de nélkülözhetetlen ideáltípusként és általános fogalomként, amelynek tartalma többé-kevésbé egyértelmű és meghatározható. A sok különféle feudalizmus egyik legjobb példája az angol feudalizmus eltérése a francia modelltől. Angliában a feudalizmust mindig is az erős királyi hatalom támaszának tekintették, központi eleme a katonai szolgálat kötelezettsége, míg a földesurak bíraskodási joga a parasztok felett mellékes jelentőségű. Ezzel szemben Franciaországban a központi elem a földbirtokosok immunitási joga és a feudális anarchia fogalma volt. Mindez arra vezethető vissza, hogy a feudális intézményeket Angliában a királyok használták fel a nagybirtokosokkal szembeni jogaik igazolására, míg Franciaországban a társadalmi átalakulás követelői a földesúri önkényre lehetőséget biztosító jogosítványokat állították középpontba.¹⁴

AZ ANGOL FEUDALIZMUS JELLEGZETESSÉGEI

Sok évszázadra visszatekintő tudományos vita folyik arról, honnan ered a hűbériség és a földesuraság intézménye Angliában, milyen régre nyúlnak vissza gyökerei. A hagyományos álláspont szerint a normann hódítás alapvető változásokkal járt, a szabad és egyenlő tagokból álló angolszász közösségeket szolgaságba vetette, és fölöttük létrehozta a hűbériséget. Levellers az angolszász szabadságok eltörlésében látta a lényegi változást, Spelman már a lovagi hűbérek kialakításában. Ennek a nézetnek meghatározó képviselője Blackstone, aki szerint a hódítás után az egész ország a földesuraké lett, akik hűbérileg birtokolták azt, a szabad parasztokat pedig szolgaságba taszították. A 19. század végén Round elemezte részletesen, hogy a normann hódítás hirtelen, gyors és alapvető változásokat jelentett, mégpedig elsősorban a katonai szervezetben, ami a földbirtoklásra alapult.¹⁵

Ezzel szemben a 19. században nagyrészt a német tudományra támaszkodva született meg a Mark-elmélet, amely elsősorban Kemble nevéhez kapcsolódik. Eszerint az angolszászok tipikus germán faluközösségekben éltek, amiből szerves fejlődés révén már a 10. századra kialakult egyfajta földesuraság, majd fokozatosan hűbéri jellegűvé váltak ezek a viszonyok. Ez az elmélet a kontinentális mark és az angol *village community* (illetve *township*) azonosításán nyugszik. Legfontosabb állítása az, hogy a földesuraság létrejöttével az urak sértették meg a későbbi szolgák ősi jogait, nem pedig fordítva – mint Blackstone elmélete vallotta –, a későbbi évszázadokban a szolgák birtokolták el a földesurak kezdeti kizárólagos jogainak egy részét.

Szintén 19. századi a harmadik elmélet, amely a hűbériség gyökereit még mélyebbre eresztí, egészen a késői római korig. Seebohm és követői tagadják, hogy

szabad faluközösség valaha is létezett volna, a faluközösség szerintük a római villa továbbélése, ami nem volt más, mint egy főember szolgálkával művelt birtoka. A római időktől a normann hódításig tartó kontinuitás tényekkel való alátámasztása azonban mindig súlyos nehézségekbe ütközött.¹⁶

A rendelkezésre álló források és tények tanulmányozása alapján alighanem mindegyik elmélet szélsőségeitől óvakodni kell. Nem tagadható, hogy már az angolszász királyságokban kialakultak komoly társadalmi egyenlőtlenségek és függőségi viszonyok, amelyek előkészítették a hűbériséget, sőt annak kezdetének is tekinthetők. Ugyanakkor igen nagy számban éltek közrendű szabadok is. A viszonylag kis kiterjedésű királyságokban sokan állhattak kisebb birtokaikkal is közvetlenül a király alatt, azaz földjeiket nem más földesúrtól bírták. Az angolszász királyok rendelkezéseiben a valódi nemesek komoly előjogokkal rendelkeztek, de az egyszerű – paraszti munkát végző – közrendű (*frigman, ceorl, cierlisca mon*) szabadsága is védve volt.¹⁷

A normann hódítás nagy változásokat hozott, jelentősen hozzájárult a hűbéri viszonyok dominánssá válásához, de túlzás lenne úgy tekintni, hogy egyszerűen teljességgel eltűntek volna a szabad birtokosok, és mindenki betagozódott a hűbéri láncba, vagy szolgaságba süllyedt. Fontos körülmény ebből a szempontból, hogy a normann hódítók nagyon kevesen voltak. Hódító Vilmos feltehetőleg öt-hatezer lovag élén érkezett Angliába, amelynek lakossága ekkor egy millió körül lehetett. A néhány ezer normann ugyan minden fontos uralmi pozíciót elfoglalt,¹⁸ és elsősorban hűbéri viszonyok alapján biztosította uralmát, de a normann elit csupán rátelpeedett a létező angolszász struktúrákra. Nem bizonyítható, hogy a hódítást követő évtizedekben gyökeresen megváltozott volna a földbirtokhoz kötődő jogok és kötelezettségek megítélése Angliában. A fejlődés sokkal egyenletesebb képet mutat. A *Doomesday Book* bejegyzései alapján a legtöbb birtokos jogcímét igyekezett nagyon régre visszavezetni – ami valószínűleg igen sok esetben hamisítás volt, de így is felfedi a korabeli közgondolkodást, egyszersmind cáfolja a hagyományos leegyszerűsítő elméletet, ami szerint Hódító Vilmos lovagjai között felosztotta Anglia földjeit, akik szintén felosztották azt saját embereik között, és így egyszerre, a semmiből jött létre a hűbériség Angliában. A normannokhoz legfeljebb a hűbéri rendszer fokozatos tökéletesítése, szabályozása és centralizálása kapcsolható.¹⁹

A továbbiakban, az angol feudalizmusnak a Bevezetés elején felsorolt legfontosabb sajátosságait elemezve is általánosságban az állapítható meg, hogy noha fontos és valós jellegzetességeket ragadnak meg, egyrészt érvényesülésük során számos kivételt is megtűrtek, másrészt eredetük nem vezethető kizárólag a normann hódításra vissza.

Az erős központi hatalom léte sokkal inkább angol sajátosság, mint a normann hűbéri állam jellegzetessége. Már az angolszász királyságokban kialakult az uralkodó körüli hatalmi centrum és a frank mintájú államszervezet, csak sokkal hatékonyabban, mint a kontinensen.²⁰ Léteztek a grófságok és a századkerületek, és ezeket a normann lovagok éppenséggel képtelenek voltak megtörni, bár keresztbe

szabdalta hűbértokaik határait. Angliában mindig sokkal terhesebb volt az adóztatás is, jelentős királyi bevételekkel, ami a normannokat is meglepte.²¹

Az erős központi hatalom szolgált alapjául a királyi főtulajdon elméletének, amely valóban nem volt ismeretes az angolszász korban, hiszen ekkor egyáltalán nem léteztek ilyen elvont jogi fogalmak. Mindazonáltal a normann hódítás után is sokáig a királyt csak egy – igaz a legfelső – hűbérúrnak tekintették. Az a nézet, hogy minden föld végső soron a király tulajdona, rendkívül későn nyert rögzítést – noha a közgondolkodásban éppenséggel a korai időktől jelen lehetett.²² Érdekes kérdés azonban, hogy mire vezethető leginkább vissza ez a gondolat: a hódításra és Hódító Vilmos birtokadományozásaira, vagy a *Doomesday Book* szerkezetére. Lehetőséges, hogy nem maga a hódítás alapozta meg király főtulajdonát, amit az is mutat, hogy a *Doomesday Book*-ban általában nem királyi adományozásra, hanem az ősök-től való birtoklásra hivatkoznak (ha ez nem is volt igaz). Viszont a *Doomesday Book* szerkezete, ahogyan felsorolta a földbirtokosokat, előre véve a legtekintélyesebbeket, akik fölött legfeljebb csak a király állt, joggal szolgálhatott a birtokviszonyok szigorúan hierarchizált, piramisszerű szemléletének alapjául a későbbi évszázadokban.²³

A hűbéreseket katonai szolgálata kezdetben az angol hűbériség meghatározó tényezője volt. Mindazonáltal soha egyetlen angol hadsereg sem állt kizárólag az uralkodó hűbéreseiből, és a legkorábbi időktől lényegesek voltak a hűbérek után járó pénzbeli szolgáltatások is. A források arra mutatnak, hogy a 12. század közepéig egyáltalán nem került rögzítésre, ki hány katonával tartozik hadba vonulni. A *Doomesday Book* nem tartalmaz ilyen adatokat, és amikor 1166-ban II. Henrik elrendelte ennek összeírását, az egyházi hűbéreseken kívül másoknak nemigen voltak olyan oklevelei, amelyek rögzítették volna a lovagi szolgáltatások mértékét. A későbbiek során minden esetben az 1166-os összeírásra hivatkoztak.²⁴ A hódítást követő első években a kis létszámú normann lovagi elitnek természetesen létérdeke lehetett a katonai fegyelem megőrzése és az állandó készenlét, de a katonai szolgáltatásokat szabályozó későbbi feudális jogintézmények nem feltétlenül vezethetők vissza erre az időre. Ráadásul már a *Doomesday Book*-ban is számtalan kis földterülettel rendelkező birtokost találunk, akik önmagukban nem lehettek képesek felfegyverzetten hadba vonulni. Az egyháznak hasonlóan nehézséget jelenthetett megszerveznie a kellő létszámú katonaság kiállítását. Éppen ezért már a 11. század második felében is előfordult, és idővel egyre általánosabbá vált a lovagi szolgálat pénzzel történő megváltása. Mindez végül oda vezetett, hogy az eredetileg döntően katonai alapú hűbéri birtoklást csak a pénzbeli jövedelmek beszedése céljából őrizték meg.²⁵

Az angol hűbériség tiszta és kifejezett voltát leginkább az fejezi ki, hogy minden földterület *feudum*-nak minősült, mindegyik után járt valamilyen hűbéri szolgáltatás, allódiumok pedig nem léteztek. Mindezt cáfolhatatlanul bizonyítja az a tény, hogy az „allódium” (*allod*) szó a modern történettudomány megjelenéséig ismeretlen volt az angol nyelvben. Ezt a jelenséget leginkább az magyarázhatja, hogy a hűbériség későn, és nagyon gyorsan, külső beavatkozás (a normann hódítás) eredmé-

nyeként jött létre.²⁶ Egyébként az érvelés némiképp körben forgó, mert az angol hűbériség normann eredetének is legfőbb bizonyítéka az allódiumok hiánya. Mindazonáltal ha a földhöz kötődő jogokat és kötelezettségeket nézzük, az előző kép némileg árnyalható. Az angol „*fee*” (*fief, feudum*) fogalma átfogta valamennyi szabad és örökölhető földbirtokot. Ennek egyik fajtája a „*socage land*” (magyarul néha „szabad parasztbirtok”) általában olyan kevésbé terhes hűbéri viszonyt jelentett, amely rendkívül hasonlatos a korabeli francia allódiumokhoz. Ugyanakkor a sokkal erősebb angol központi hatalom miatt a király által kivetett terhek minden birtokot bizonyos kötelezettséggel sújtottak, másrészt védtek is, ennek tisztán hűbéri jellege azonban vitatható.²⁷

Az angol feudalizmus és hűbériség legjellegzetesebb vonása talán mégsem a fentiekben keresendő, hanem az azt szabályozó jogban magában, amely a 12. századtól élesen elvált a kontinens jogfejlődésétől. A folyamat kezdete mindenképpen a királyi bíróságok hatáskörének a kiterjesztéséhez, a *writ*ek megjelenéséhez és Glanvill valamint Bracton műveihez köthető. Glanvill és Bracton azonban még nem válik teljesen le a kontinentális jogi gondolkodásról, mindketten ismerték valamennyire a római jogot, és talán egy-egy korabeli európai hűbéri jogról szóló értekezést is. A *common law* teljesen egyedi fejlődése, és az azt módosító *equity* azonban saját és eltérő fogalomrendszert alakított ki. Ez a későbbi évszázadokban az angol jogászokat távol tartotta a kontinentális jog tanulmányozásától, ami egyre inkább növelte a két jogrendszer közötti távolságot. A közös gyökerek és a sok évszázados elkülönült jogfejlődés teszi azonban igazán érdekessé a két rendszer összehasonlítását.

AZ ANGOL FÖLDBIRTOKJOG KLASSZIKUS KÚTFŐI

Az angol jogtudomány kezdetét kétség kívül a 12. század végének és a 13. század elejének két jelentős értekezése jelenti. Az első hagyományosan Ranulf de Glanvill-nek tulajdonítják, de szerzőjének kiléte nem egyértelmű.²⁸ A korai *writ*eket gyűjti össze és kommentálja. A második Henry de Bracton műve, amely a 13. század elejének királyi bírósági jegyzőkönyveit dolgozza fel. Keletkezését hagyományosan 1250 körüli időre tették, de újabban elterjedt az az álláspont, hogy az 1220-as, 1230-as években íródott, és Bracton 1250 körül csak kiegészítette és átdolgozta az eredeti művet. Mindkét értekezés a királyi bíróságok által alkalmazott jogot egészében fogja át, amely szemlélet és műfaj utána évszázadokig hiányzott az angol jogból. Más kérdés, hogy ekkor még a *common law* korántsem volt olyan kiterjedt, amilyenné később vált.

A 14. században született az első jelentős, kifejezetten a földbirtokjogot tárgyaló értekezés, az ún. *Old Tenures*, amelynek szerzője ismeretlen. A 15. század végéig ezen kívül elsősorban törvényekhez írott rövid kommentárok ismeretesek.

Az angol földbirtokjogot évszázadokra meghatározta páratlan tekintélyével Sir Thomas Littleton, akinek *New Tenures* című műve 1481-ben (halála évében) jelent meg először. Hihetetlen elismertségét és sikerét mutatja, hogy 1550-ben már több

utánnnyomása született, mint a Biblia angol nyelvű kiadásának, és a 17. század elejéről származó mondás szerint Littleton már nem is egy jogász neve, hanem a jogé magáé. Littleton nagyságát az is mutatja, hogy Horváth Barna megállapítása szerint az öt klasszikus angol jogász (Glanvill, Bracton, Littleton, Coke és Blackstone) művei közül egyedül Littleton tud elszakadni az eljárási szabályoktól (a *writ*-ektől), és mutatja be, hogy a *common law* jogelvek és doktrínák összefüggő rendszere.²⁹

A következő jogász, aki feltétlen kiemelést érdemel Sir Edward Coke. Fő művének az *Institutes of the Laws of England*-nek első kötete dolgozta fel a földbirtokjogot, mégpedig Littleton kommentálásával (*Commentary on Littleton*). Ennek során számtalan olyan kérdésre terjeszkedett ki, amelyeket Littleton nem tárgyalt, vagy másként látott. Coke műve egészen a 19. századig az egyetemi oktatás alapja maradt.

Végezetül a dolgozat időhatárát is kijelölő Blackstone-ról kell szólni. Bracton után az első volt, aki a jog valamennyi ágát feldolgozta *Commentaries on the Laws of England* című művében. Blackstone kiemelkedő jelentőségét másrészt az adja, hogy az angol jogfejlődés vízváltóján áll. Egyszerre volt képes a klasszikus *common law* feldolgozására, és megelőlegezni az utána következő évszázad alapvető jogi reformjait.³⁰

TULAJDONI JELLEGŰ FÖLDBIRTOKVISZONYOK

AZ ANGOLSZÁSZ KOR

A normann hódítás előtti angol földbirtokjog három legfontosabb fogalma a *bookland*, a *folkland* és a *laenland*.³¹ Mivel a hetedik-től a tizenegyedik századig igen hosszú időszakot fog át jelen fejezet, meg kell jegyezni, hogy amint a politikai, gazdasági környezet változott – legalábbis a földművelő réteg feletti szinteken –, úgy a fent említett fogalmak jelentése is módosulásokon ment keresztül. Ez különösen igaz a *bookland*-re, amely a korabeli oklevelekben is általánosan használt kifejezés.

A *bookland* (vagy eredeti formájában: *bócland*) legalábbis kezdetben írásos formában adományozott földbirtokot jelentett, azaz olyan földbirtokot, amelyet oklevél (ún. *landboc*, *bóc*, vagy *book*) tanúsított. Ilyet csak nagyon magas rangú, vezető személy (akiket általánosan királynak, vagy alkirálynak neveznek) adományozhatott, tanácsának, bölcseinek (*witan*) beleegyezésével.³² Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a *book*-kal igazolt birtokok egy része nem akkor került adományozásra, amikor az okirat készült, hanem csupán a földbirtokos megerősítést szerzett ezáltal a birtokáról, amit korábban már, mint a nyilas földekből mindig neki kisorsolt tagot, vagy más módon szokásjog alapján birtokolt. A *bookland*-ről van a legtöbb adatunk az írásbeliség miatt, noha erről is meglehetősen kevés oklevél áll rendelkezésre, mert korántsem minden forrás említi. A korban nem létezett a földbirtokok kategorizálása, tehát a *bookland* is, mint gyűjtőfogalom csak későbbi mesterséges csoportosítás eredménye.³³

A *bookland*ben hagyományosan a mai tulajdonjogot megközelítő jogokat megtestesítő tulajdonformát látnak, amennyiben az adománylevélbe foglalt korlátozásokon túl, más korlátozások elméletileg nem voltak.³⁴ Ez annyiban bizonyosan igaz, hogy a királyi oklevél igencsak megerősítette a tulajdonos pozícióját mindenki mással szemben, de a jogok és kötelezettségek rendszere azért alaposabb vizsgálatot igényel. A *bookland* nem teremtett a király vagy más adományozó és az adományos között új birtok- vagy bíraskodási viszonyt. Ezért a *booklandet* sokan allódiális birtoknak tartják, és már késő középkori oklevelekben is előfordul, hogy a *booklandet* „*allodium*”-nak nevezik. Az allódiium kifejezés használata azonban, mint már utaltunk rá, sok problémát rejt, különösen az angol jogtörténetben.

A *bookland* keletkezése az egyház számára való adományozásokban lelhető fel, és ezért a római jog is befolyással volt rá. Feltehetőleg a kereszténység felvételétől kezdődően történtek írásos birtokadományozások egyházi intézményeknek, a *bócland* kifejezés azonban legkorábban egy a 8. század elejéről származó oklevélben található meg (és a 12. századig fordul elő).³⁵ Eredetileg feltehetően az egyházi adományok más jogokat és kötelezettségeket hordoztak, mint a világiaknak jutott földetek. Egyrészt az egyházon belül teljesen természetes a föld átöröklése, azaz, hogy nem is öröklés történik, hanem a testület léte örök, de ezáltal a földnek adományozójára történő visszaháramlása kizárt. A germánok számára ugyanakkor nehézséget jelenthetett a testületek létének és tulajdonosi jogainak megértése, és talán ennek tulajdonítható, hogy egyes korai oklevelek a megadományozott egyházi méltóságoknak egyfajta elidegenítési jogot biztosítanak, hogy ez által a föld ne vér szerinti rokonaiknak jusson haláluk után, hanem hivatali, egyházi „rokonaiknak”. Másrészt a különbség a világi adományokkal szemben, hogy a papok nem teljesíthettek katonai szolgálatokat, noha vitatott, hogy kezdetben (míg kifejezett privilégiumokat nem nyertek) az egyházi földek nem voltak-e kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni, csak nem a papok személyes szolgálatával, hanem a földön élő parasztok által.

Világiak először talán abban a formában jutottak *book*hoz, hogy amennyiben világi személy egyháznak akart földet adományozni, ehhez a királytól megerősítést szerzett. Bede 8. századi leveléből tudjuk, hogy világi urak úgy biztosították földjeiket (elsősorban azok átöröklését), hogy formailag egyházi intézményeknek adományozták azokat – bizonyos szolgáltatások és jogok kikötésével. Hamarosan azonban általánossá vált, hogy világiaknak is az egyházakkal megegyező feltételekkel adományoztak földet, azaz az öröklés és szabad rendelkezés jogával – abban az esetben is, ha szó sem volt arról, hogy a megadományozott továbbadományozná a földet az egyháznak. 779-ben Offa, Mercia királya szolgájának, Duddának „*in jus ecclesiasticae libertatis*” adományozott három *casat*it.³⁶ A *booklandet* tehát egyként alkalmazták egyházi és világi tulajdonra, noha nem mindegyikre. A földek nagy részéről feltehetőleg nem szólt írásos okmány.

Mivel a *bookland* nem egységes kategóriaként létezett, az egyes esetekben eltérő jogok és kötelezettségek kapcsolódhattak hozzá. Mint általában olyan helyzetekben, amikor a közösségi, családi tulajdonlás fokozatosan vált egyéni tulajdonná, a

legélesebb kérdés talán az lehetett, hogy a *bookland* tulajdonosa (akinek tulajdonosi személyét királyi oklevél igazolta), illetve a nem öröklött, hanem általa szerzett föld tulajdonosa mellőzheti-e örököseit, legközelebbi rokonait. Ez feltehetőleg az egyedi esetekben a családon belüli és egyéb hatalmi- és erőviszonyoknak megfelelően dőlt el, de a *book* mindenképpen a teljesen szabad rendelkezést erősítette (még ha „*ece erfē*”, „*in sempiternam hereditatem*”, vagy „*in hereditatem propriam*” rendelkezést is tartalmazott). Egy gondos örökhagyó alighanem ilyen esetekben igyekezett a környék leghatalmasabb személyeinek beleegyezését is elnyerni végrendelezéséhez, azaz királyi oklevelet (tkp. *bookot*) szerezni rendelkezéseiről.³⁷ Ugyanakkor nem helyes az elidegenítési jogot³⁸ tenni a *bookland* legfőbb sajátosságává, hiszen a *bookland* gyökereit tekintve és később is jelentős részt egyházi tulajdon, az egyház pedig nem idegenítette el földjeit.

A jogoknál is változatosabbak lehettek és kevésbé ismertek a *bookland*-et terhelő kötelezettségek. Általánosan elfogadott, hogy a *bookland* kedvező helyzetű birtoklás volt. Esetleg mentesült minden szolgáltatás alól,³⁹ de elképzelhető, hogy ez csak az oklevélbe foglalt adományozások egy részénél lehetett így, mint külön privilégium. Három alapvető katonai jellegű kötelezettség (a katonai szolgálat, erőd építése és hídépítés) ugyanis már a 8. században minden földbirtokot terhelte, mivel a központi hatalom megerősödött. Ezen túl természetesen a *bookland* tulajdonától is megfoszthatták a hűtlen alattvalót. A *bookland* legfőbb előnye tehát az oklevél maga volt, ami megkönnyítette a jogcím igazolását. Ugyanakkor még a királyi oklevél sem volt mindennél erősebb bizonyítási eszköz, mert valóságát esetleg tanúk esküjével kellett alátámasztani.

Jóval nehezebb meghatározni, hogy mit is értettek *folkland* alatt. Maga a kifejezés igen ritkán szerepel a korabeli forrásokban,⁴⁰ és ezek úgy is értelmezhetők, hogy általában minden földet összefoglalóan értettek alatta, ideértve a parasztok földjeit és a *loanland*-et is. Kivétel III. Aethelberth kenti uralkodó 858-as oklevele, amelyben a *folkland* az a föld, amely terheesebb kötelezettségekkel jár, mint a *bookland*.⁴¹ Ezekkel a korabeli forrásokkal szemben a *folkland*-et sokszor olyan értelemben tartják a *bookland* ellentétének, hogy a tulajdonosa azt nem *book*-nál, hanem csak a szokás(jog)nál fogva bírta. Tipikusan *folkland* a közföldekből bizonyos állandósággal valakinek jutó földdarab, amelyről még nem született *book*. Allen nyomán a *folkland*-et „*ager publicus*nak” is tartották, de később megerősödött az a nézet, hogy a *folkland* lehetett a király, közönséges magánszemély, vagy egy közösség által használt föld egyaránt. Elidegeníthetőségéről és örökléséről keveset tudunk, vidékenként változhatott, és attól is függ, hogy mit tartunk *folkland*-nek.⁴² Egyértelműen voltak egyénileg birtokolt földek, amelyeket sajátos formásokkal elidegenítettek, és nem minősültek *bookland*-nek. Amennyiben a *folkland* alatt mindenféle birtoklást értünk, ami nem *bookland* (és nem *loanland*), akkor ugyanazon földön is fennállhatott egyszerre *bookland* és *folkland* (hasonlóan a későbbi *freehold* és *copyhold* viszonyához).⁴³

Talán helyesebb, ha nem két, hanem három kategóriáját különítjük el a 10. század elején a szabadok földtulajdonlásának. Az első az örökölhető földbirtok a tu-

lajdonos státusa és a helyi szokások szerint változó terhekkal, a második a *bookland*, amely a királyi adománylevél alapján privilégiumokkal rendelkezett, így az elidegenítés jogával (legalábbis az eredeti adományos tekintetében), és a három hadi alkötelezettségen túli egyéb kötelezettségek alóli mentességgel, végül a harmadik a szigorúbb kötelezettségekkel kifejezetten a királytól, vagy az egyháztól bírt föld. A hármas felosztáson belül az első kategória hasonlít inkább a frank allódiumra, a harmadik a frank (kontinentális) feudumra, míg a *bookland* a sajátos angol fejlődés terméke.⁴⁴

A hagyományos felfogás szerint a *bookland* egyre terjeszkedett a *folkland* rovására, míg a hármas osztású rendszerben azt mondhatjuk, hogy a közönséges örökölhető földtulajdon és a *bookland* közti határvonal elmosódott, majd megszűnt. Edgar volt az utolsó uralkodó, aki *bookland*-dé tett földeket, a későbbiekben a név inkább a tulajdonos státusára utal, a *thegn*-ek (nemesek) földjét jelenti. Aligha valószínű, hogy minden *thegn* királyi oklevelet szerzett volna földjéről. A „*bocland*” feltehetőleg mind Aethelred, mind Knut törvényeiben egyszerűen valakinek a földbirtokát jelenti.

A földbirtokkal járó jogok és kötelezettségek azonban átalakultak a 11. század első felére. A szabad tulajdon-átruházás, amelyhez eredetileg királyi oklevél kellett, egészen általánossá vált alacsony rangú szabadok körében is, igaz néha az ilyen ügyleteket megtámadták a közeli hozzátartozók. Mindez azt jelenti, hogy a korabeli Angliában a földbirtok szabadabban átruházható volt, mint a kontinensen. Talán a sokkal erősebb központi hatalom így is elegendő erőforrással és befolyással rendelkezett, nem volt szüksége a föld-elidegenítések ellenőrzésére. Bizonytalan ugyanakkor, hogy mennyiben volt szükség valamiféle oklevélre az átruházáshoz. A legfontosabb kritériumnak nem az oklevél tűnik, hanem hogy az átruházás környékbeli tanúk előtt történjen. A legalkalmasabb erre a századkerületi gyűlés, esetleg több szomszédos századkerület gyűlése volt. Még az uralkodó (pl. Hitvalló Edward) egyházi adományozásai is így történtek, jelképes tárgyak oltárra helyezése, sőt a királyi oklevél sem volt elegendő a nyilvánosság nélkül.⁴⁵

Az erős központi hatalom a királynak járó szolgáltatásokat kiterjesztette minden földbirtokra. A katonai kötelezettség úgy tűnik, már közvetlenül a király felé állt fenn. A nagyobb földbirtokosoknak (*sokke*-ok) szerepe volt az emberek összegyűjtésében, de a szolgálat teljesítésének elmulasztásáért kirótt büntetés közvetlenül a királynak járt. Szintén minden földbirtokot terheltek az adó jellegű központi bevételek, így elsősorban a *danegeld* (helyenként csak *geld*),⁴⁶ amelynek elmaradása a birtoktól való megfosztással járt, szintén közvetlenül a király javára.

A feudális mellékszolgáltatások gyökerei megtalálhatók a *heriot*-ban és azon korabeli törvényekben, amelyek az özvegyek jogait és különösen újraházasodásukat tárgyalják. A *heriot* nagyon régi eredetét mutatja, hogy a hűbéres halála esetén eredetileg fegyverzetet és lovat kellett szolgáltatni, majd ez rendszeres öröklési adóvá változott, amit kezdetben a státus, majd utóbb már a földterület nagysága alapján vetettek ki. Minden földbirtokot fenyegetett a birtok-megfosztás is, nagyon szűk körű kivételekkel. A 10. század végén legalábbis Huntingdonshire-ben a korabeli

felmérés szerint egyetlen földbirtok sem volt annyira szabad, hogy mentes lett volna a megfosztás veszélyétől.⁴⁷

A normann hódítás után a korábbi terminológia is gyorsan eltűnt. Amint a *bookland* és *folkland* jelentése is vitatott, még inkább eltérnek a vélemények abban, hogy melyik mivé alakult a későbbiekben.

A fentiekben azt a feltételezést mutattuk be a legvalószínűbbként, hogy a *bookland* kifejezés azért tűnt el, mert megkülönböztető jellege szűnt meg. Fokozatosan minden örökölhető és tipikusan magasabb státusú személyek által bírt földtulajdont többé-kevésbé egységesen kezeltek, és ezek megnevezésére más, alkalmasabb kifejezések születtek. Ha azonban a *booklandet* szigorúbban és hagyományosabban fogjuk fel, az angolszász uralkodók írásos birtokadományozási módjaként, akkor talán könnyebben érthető, hogy a normann hódítás után miért tűnik el olyan gyorsan – noha ettől még az előbbi magyarázat közelebb állhat az igazsághoz. Az angolszász nagybirtokosok viszonylag jelentős része elveszíthette a hódítás utáni évtizedben a földjeit, vagy legalábbis normann hódító került föléje, akitől már más címen birtokolta tovább azokat. Az írásos adományozások pedig a normannok által a kontinensről hozott charter formájában történtek a későbbiekben. Természetesen sok földterületet továbbra is ugyanaz ugyanazon jogcímen birtokolt tovább. Elsősorban ilyenek voltak az egyházi földek, amelyek – a kontinentális minta alapján – *tenure in frank almoign* vagy *free alms* birtokviszonnyá váltak.⁴⁸ Feltehető akár, hogy erre azért volt szükség, hogy a klasszikus feudális földbirtokjog elmélete ne sérüljön, és a korábban szabad egyházi földek (*bookland*-ek) is tartozzanak valamilyen hűbéri szolgáltatással,⁴⁹ de ezzel kapcsolatban kétségek támaszthatók. Különösen érdekes, hogy van olyan világi földbirtok, amelyet tulajdonosai a modern korig, mint *booklandet* bírnak.⁵⁰

A *folkland* sorsa még nehezebben megfejtendő. Ha szokásjog alapján birtokolt földnek tekintjük is, számtalan formája lehetett. A király *folklandje* a *Domesdaybook* szóhasználatában *terra regis*sé válhatott. Érdekesebb a közösség használatában állott *folklandek* átalakulása. Még egészen a 19. század első felében is a földek jelentős része, egyes grófságokban több mint fele községi kezelés alatt állt (községi föld, közdűlő, vegyes dűlő, *Lammas-land*). Vetéstől aratásig különböző gazdák közt felosztott, majd aratás után legelőként közhasználatra bocsátották. Ezek éppen azokon a területeken jellemzőek, ahol a falvak és nem a különálló tanyák jelentik a jellegzetes településtípust, és ugyanezen országrészeken volt elterjedt a *copyhold* is.⁵¹ Nyilvánvalóan ezek a mezőgazdasági művelésre legalkalmasabb vidékek, ahol már az angolszász faluközösségek megjelentek.

Hasonlóan a *commonok*, a közösségi használati joggal terhelt földesúri földek is feltehetően nagyobb részben községi földek voltak, amelyek tulajdonát megszerezte a földesúr, és csak kisebb részére igaz a hagyományos magyarázat, hogy a földesúr egyes használati jogokat engedett a földjére, amelyek a hosszú évszázadok során annyira megszilárdultak, hogy visszavonhatatlannokká váltak. Megjegyzendő, hogy a két elmélet összeütközése a bekerítésekkel kapcsolatban gyakorlatilag is igen jelentős kérdés volt.

Végezetül itt csak megemlítem, hogy az egyéni *folkländek*ből a feltételezések szerint többnyire *copyhold*ok lettek.

A NORMANN HÓDÍTÁS ÉS HATÁSA

A hagyományos tudományos álláspont szerint a feudális földbirtokviszonyok – római vagy germán gyökerekkel, és angolszász előkészületekkel – egyik legtisztább formája keletkezett az 1066-os normann hódítással Angliában. Az angol feudalizmus sajátosságai: az uralkodó minden földterületre kiterjedő elméleti főtulajdona, a földterület egészének hűbéri láncba tagolódása, az allódiális földek eltűnése, és végül a katonai szolgálat különösen nagy fontossága.

Mint korábban elemeztük, újabban a feudalizmust és a feudális földbirtokviszonyok elméletét sokan művi konstrukciónak vélik és anakronizmusnak tartják alkalmazását az érett és elsősorban a kora középkorra. Ennek megfelelően az angol feudalizmus jellegzetességeit is árnyaltabban kell szemlélni. Ugyanakkor mivel a hagyományos feudalizmus koncepció éppen a késő középkori jogtudományban gyökerezik, és erősen jogi ihletettségű, az egyes jogintézmények közelebbi vizsgálata során szinte lehetetlen elszakadni a hagyományos szemlélettől. A feudális földbirtoklásról szóló korábbi elképzelésekkel szemben éppen az az érv a legmegalapozottabb, miszerint sokáig egyáltalán nem léteztek ezzel kapcsolatosan mai értelemben vett átfogó jogi elképzelések, nemhogy jogi struktúrák. A földbirtoklás ezért rendkívül sokféle volt, és azt a tényleges hatalmi viszonyok határozták meg, nem elméleti tanok. A szűk értelemben vett jogtörténeti vizsgálódás során azonban a valóban később és fokozatosan kialakult valódi jogintézményeket szemléljük és a korábbi időkben is azok gyökereit látjuk. Ezért a korábban kifejtett kétségek hangsúlyozása és szem előtt tartása mellett, a további kérdések tárgyalása során közelebb fogunk kerülni a tradicionális feudalizmus-koncepcióhoz.

A középkori földbirtokjog alapja a hűbér. A hűbérúr általános erkölcsi kötelezettsége egyetemes volt, ugyanakkor a hűbéres rengeteg különbözőféle szolgáltatással tartozhatott. Az Angliában szokásban volt hűbéri szolgáltatások típusai alapján próbálja meg az alábbi táblázat összefoglalni a hűbéri viszonyokat, noha ilyen tiszta rendszer valójában nem létezett.⁵²

Az egyházi hűbérek megkülönböztetésének alapja a szolgáltatás meghatározottsága. A *frankalmoign* esetén az egyházi testület kötelezettsége csak annyi volt, hogy imádkozzon a kegyes adományozó lelki üdvéért, míg a *divine service* meghatározta, hogy mely napokon kell misét mondani az adományozóért, alamizsna-osztást írt elő, vagy ide sorolják, ha az adomány fejében a család nevezhetett ki valakit valamely egyházi tisztségre.

A katonai szolgálat elsősorban, de nem kizárólag a lovagi szolgálatot (*knight service*) jelentette, de ilyen volt a hűbérúr várának őrzése (*castle guard*), és a földek határának az őrzete (*cornage*) is.

A nem katonai szolgálatok közül a *grand* és a *petty serjeantry* a király főhűbéresei teljesítették. A *grand serjeantry* a király személyének teljesített valamilyen szolgáltatás

volt, míg a *petty serjeantry* a királyi hadsereg ellátása valamely hadianyaggal (lovak, nyilak stb.).

Free socage-nak nevezik, amikor a hűbéres (aki tipikusan maga is hűbérúr volt, azaz köztes hűbérúr) bármilyen meghatározott nem katonai szolgáltatással tartozott hűbérurának. Ez elsősorban pénzszolgáltatást jelentett. Fokozatosan a katonai szolgáltatások jelentőségének elveszésével, majd eltörlésükkel minden hűbér *free socage* lett, a szolgáltatások jelképe ssé válásával pedig évszázadok alatt a köztes hűbérurak eltűntek. Ezért ma Angliában szinte minden földterületet *free socage*-ként az uralkodótól birtokol tulajdonosa. 1925 óta jogilag is csak három formája létezik a hűbéreknek: a *free socage*, a *grand serjeantry* és a *frankalmoign*. Az általában vett *socage* (*common socage*) mellett léteztek különös válfajai a földtulajdonnak, amelyet szintén ide soroltak. Ilyen volt a városi telek (*burgage*), vagy például az olyan föld, amelyre (elsősorban öröklésére) ősi szokásjogi szabály vonatkozott (pl. *gavelkind*).

A hűbéri lánc alsó végén elhelyezkedők azok, akik saját maguk művelték meg a földjüket. Lényegében parasztok, nem szabad birtokviszonyban voltak, de ettől még a személy szabad státusú is lehetett. Ha a szolgáltatások meghatározatlanok voltak, akkor beszélhetünk a voltaképpeni *villeinage*-ről (pl. *copyhold*, *tenancy by the virge*). *Villein socage* (pl. *tenure in ancient demesne*) esetén a hűbérúrnak meghatározott (javító, iparos) munkák elvégzésével tartozott a birtokos. Ebből a *socage*-ből alakult ki a középkor végére a fenti *free socage* elnevezés is, minden szabad, nem katonai vagy egyházi szolgáltatásra.

A feudalizmus elméleti modellje szerint a fenti hűbéri viszonyok egyaránt meghatározták minden egyes földterület és személy státusát, és e kettő kölcsönösen meghatározta egymást. Ez bizonyosan soha sem volt igaz Angliában. Egy földbirtok után járhatott egyszerre katonai szolgálat és bizonyos pénzösszeg, és ugyanaz a személy birtokolhatott katonai hűbért és *villeinage*-t, függetlenül attól, hogy lovag volt, vagy paraszt (talán a legkorábbi időket leszámítva).

Az egész rendszer soha sem létezett fenti tiszta formájában, de a normann hódítást követő évszázad alatt az alapjai is erodálódtak. Akár ha mindig is örökölheto volt a hűbérbirtok, akár a 12. században fejlődött ki e sajátosság, a hűbériség hagyományos céljának betöltését ellehetetlenítette. Öröklés és elidegenítés révén a föld olyan kezébe kerülhetett, aki sokkal gyengébben vagy egyáltalán nem tudta ellátni (nő, gyerek, egyház) azt a szolgálatot, amivel hűbérurának tartozott. A szigorú öröklési szabályok ellenére is kialakultak töredék hűbérbirtokok. A hűbéri hadsereg egyébként sem a legütőképesebb. Szabályozták, hogy évente csak meghatározott számú (általában 40) napra hívható hadba valaki, és a hűbéri hadseregek soha sem gyakorlatoztak. Soha egyetlen angol hadsereg sem állt fel kizárólag hűbéri alapon (már 1067-ben sem). Ráadásul a lovasság háttérbe szorult, az angolok rettegett harcosai az íjászok lettek. Ezért fokozatosan minden szolgáltatást pénzzel váltottak fel, a lovagi szolgálat esetében ezt hívják pajzspénznek (*scutage*). A meghatározott összegű pénzszolgáltatások azonban az évszázadok alatt elértéktelenedtek, és a hűbérbirtok a 15. századra mint jogi kategória maradt fenn, ilyenként azonban nem vesztt jelentőségéből.

Az angol földbirtokjog fejlődésének évszázadokon át két fő hajtóereje volt. Az egyik a hűbéres rendelkezési jogának kiterjesztése, illetve jogi védelme, a másik a kincstári bevételek megőrzése. A következőkben ennek alapján mutatom be a földbirtokjog fokozatos átalakulását.

A RENDELKEZÉSI JOG

A rendelkezési jog három kérdést foglal magába: a föld átöröklődését (azaz a rokonok mai kifejezéssel „törvényes” öröklését – amely voltaképpen nem a rendelkezés jogának kérdése, de szorosan kapcsolódik ahhoz), az élők közötti elidegenítést és a végrendekezés szabadságát. Vitatott, hogy a hűbértokok feletti rendelkezési jog milyen terjedelmű volt, azaz a hűbéres mennyire rendelkezett teljes tulajdonjoghoz közelítő jogosítványokkal a normann hódítást követő egy-másfél évszázadban. A hagyományos elképzelések szerint ebben az időben a legtisztább feudális tan érvényesült, a föld nem volt elidegeníthető, végrendekezni nem lehetett róla, és a hűbéres halála után a hűbértól függött, hogy elfogadta-e a hűbéres leszármazójának hűségét, az birtokba léphetett-e. Ebben a fejezetben azonban nem annyira a szokások által is meghatározott gyakorlattal, hanem az öröklést, illetve a voltaképpeni rendelkezési jogot védő jogintézmények, elsősorban a *common law* fejlődésével foglalkozunk.

Öröklés

Nem vitatott, hogy a hűbértúr védelmi kötelezettsége és a szokások az örökös elfogadását írták elő, de kezdetben jogi kötelezettség nem volt erre. A vita valójában arról szól, hogy az öröklési szokások mennyire tekinthetők szokásjognak. A *common law*-ra fókuszálva azonban megpróbálunk elszakadni attól a kérdéstől, hogy az örökös jogait védő első *common law* keresetekkel vált-e örökíthetővé a hűbértok, vagy csak újfajta normarendszer jött létre, régi tartalommal.

A *writ of right* (*breve de recto tenendo*) az első *writ*ek egyike és a legnagyobb jelentőségű közülük, voltaképpeni földtulajdoni igény érvényesítésére szolgál. Alkalmazása, formája a 12. század második felében szilárdult meg, II. Henrikhez köthető. A király a *writ* által utasította (fő)hűbéresét, hogy szolgáltasson igazságot valakinek, aki a főhűbéres valamely hűbéresének földjére (*freeholdjára*) támasztott igényt. A közvetlen királyi hűbéreseket érintő igények esetén hasonló utasítást tartalmazott a sheriff számára a *writ praecipe in capite*. Idővel mindkét *writ*-et *writ of right* néven is említették.

E fejezet szempontjából a két tulajdoni *writ* nagy jelentősége abban áll, hogy a „jog és öröklés szerint” megkötést tartalmazzák, azaz a kérelmezőnek azt kellett bizonyítania, hogy a föld első birtokosának ő az örököse. Nagyon nehéz felmérni, hogy a korabeli emlékezet meddig mehetett vissza az első birtokos megállapítása során, de ez nyilvánvalóan súlyos nehézségekbe ütközött az emberi emlékezet időtávján túl. Ezért a per eskü útján dőlt el, ami viszont veszélyeket hordozott magában. Ezért még II. Henrik uralkodása idején megteremtették az alperes –azaz

a birtokon belül lévő, ezért fokozott védelemre érdemes fél – számára a *grand assize* lehetőségét, azaz a 12 lovagból álló tanács⁵³ általi bíraskodást. A *writ of right* másik jellegzetessége, hogy egyedül az első birtokszerzőtől való öröklést (öröklések láncolatát) ismerte el jogos birtokcímnek, azaz nem tette lehetővé az elidegenítést. Ennek ellenére aláhúzendő, hogy a *common law*-ban ez az első lépés, amely a hűbéres birtoklásának a ténybeli állapot védelmével szemben jogi jelleget ad, hiszen a birtokon lévő megfoszthatják birtokától egy jogi igény (elsősorban az öröklés) miatt.⁵⁴

Ezen az úton a későbbiekben az öröklési igény dologi keresetekkel érvényesíthetővé vált a bíróságok előtt. Különösen jelentős keresetek az *assize mort d'ancestor* valamint az ennek a hiányosságait orvosló *aiel*, *besaiel* és *cosinage*. Az *Assize* birtokviták rendezésére szolgált, ezért eredetileg kizárólag ténykérdések körül forgott, de idővel az így elbírált igények is jogi jelleget nyertek. Az *assize mort d'ancestor* esetén azt kellett eldönteni, hogy a kérelmező örökhagyója a halála napján birtokon belül volt-e. Ha igen, akkor az örökösöt illette a birtoklás. Az *assize*-zal azonban megfogalmazásánál fogva csak a birtokon belül elhunyt személy fia, lánya, testvére, unokaöccse és unokahúga élhetett. Az unoka, a dédunoka és az unokatestvér számára csak III. Henrik idején született meg az *Aiel* (szó szerint „nagyapa”), *Besaiel* (dédnagyapa) és *Cosinage* (unokatestvérség) keresete, amelyek a *mort d'ancestor* mintájára működtek, de kevesebb archaikus kötöttséggel.⁵⁵

Elidegenítés

A föld elidegenítése a legtermészetesebb szükségszerűségként merül fel egy olyan társadalomban, amelynek alapja a föld, amelyben a legnagyobb vagyoni érték a föld birtoklása. Ugyanakkor mindaddig, amíg a hűbéri viszonyhoz valamilyen személyes szolgáltatás is lényegileg kapcsolódott, az elidegenítés súlyosan sérthette a hűbérúr érdekeit. Annak ellenére, hogy a föld szabad elidegenítése a klasszikus feudális elvekkel ellentétes, igen korán utat tört magának.

Az elidegenítés két módon történhetett. Az egyik a mai értelemben vett átruházás, amelynek eredményeként a hűbéri láncban kicserélődik az adott személy. A másik út, hogy valaki a teljes hűbérbirtokát valaki másnak adományozza, elvileg alhűbérbe, valójában azonban neki –mint hűbérúrnak – csak névleges jogai maradnak. A 13. század végéig az átruházásnak ez utóbbi volt a sokkal általánosabb módja, azonban ez sértette a hűbérurak jövedelmi forrásait, ezért 1290-ben a *Quia emptores* törvény megtiltotta a birtokátruházásnak ezt a módját. (ld. részletesebben a következő fejezetben)

Az öröklés és az elidegenítés között feszül némi konfliktus. Ha ugyanis a birtokadományozás örökíthető birtokként történt, ez azt jelentette, hogy a föld valakit és annak örököseit illette. Ha ezek után valamely birtokos a földet elidegenítette, ezzel tulajdonképpen megfosztotta saját későbbi örököseit az azoknak (is) adományozott földtől. Ebből az is levezethető lenne, hogy mindenki csak a saját élete hosszára idegenítheti el a földet – ami persze nem is igazi elidegenítés. Ráadásul így

egyszeri elidegenítés (az adományozás) után a föld többé nem lenne elidegeníthető, az adományozó örökre a megadományozott családjához kötné azt.

Nehézsége és szigorú kötöttségei ellenére Glanvill még nem jár messze ettől a koncepciótól. Nála a saját szerzeményét mindenki elidegeníthette, az öröklés útján rá szállt földet azonban nem. Hamarosan azonban az a felfogás jutott uralomra, hogy a szavatosságok is átöröklődnek, ezért ha az örökhagyó elidegenítette a földet, a jogcímért való szavatosságot is megörökli az örökös. Bracton már természetesnek vette, hogy az adományozásokban szereplő „és örököseinek” formula csak a föld örökíthető voltát jelenti. Az egyes örökösök nem mint egyéni megadományozottak, hanem mint a halálakor birtokon belül lévő örökösei jutnak a földhöz. Ennek elméleti alapja a *solus Deus facit haeredem*, azaz az örökhagyó haláláig az örökös ismeretlen, ezért az élők közötti átruházás legfeljebb a várományától foszthat meg valakit.⁵⁶ A „valakinek és örököseinek az idők végezetéig” adományozott földbirtok tehát a legteljesebb birtoklást jelentette, amely elidegeníthető és örökíthető volt (bár végrendelkezni nem lehetett róla). Ezt nevezték *fee simple*-nek, és minden más korlátozott földbirtok ennek teljességéből kerül kihasításra.⁵⁷

Itt egy rövid kitérőt kell tenni, az angol jogban ugyanis fontos fogalom, hogy az örökre adományozott, azaz örökíthető birtok (*fee simple*) mellett léteznek rövidebb időre adományozott birtokok is – ezeket nevezik *estate*-nek. *Estate* a valakinek valaki élete hosszára adományozott föld, de a más korlátozott időre tett adomány is.⁵⁸ Ez az elkülönítés persze összefügg az elidegenítés problémájával. Amíg ugyanis a földbirtok csak örökíthető, de nem idegeníthető el, a birtoklást mint az egymást követő örökösök *life estate*-jeinek (életükre szóló birtokának) sorozatát is lehet szemlélni. Az elidegenítéssel azonban az éppen birtokban lévő megfoszthatja a birtoktól örököseit – itt válik szét a *fee* és az *estate*. Az *estate*-eknek a 14. századra hármas felosztásuk alakult ki a jogosultak státusa szerint. Az *estate in possession* aki éppen a föld birtokában van, az *estate in reversion* pedig akire a föld visszaszáll, ha megszűnik az *estate*, azaz utóbbi tiszta *fee simple*, elhalasztott vagy felfüggesztett birtoklással. A legnehezebben az *estate in remainder* ragadható meg. *In remainder* a valaki után következő adományozott, akár *fee simple*-re, akár másra (például „A-nak életére, majd B-nek életére, majd C-nek *fee simple*ként” – ekkor B és C *in remainder* van). A jog nyilván nehezen tudott B-nek és C-nek megfelelő szerzescímet találni, leginkább quasi-örökösként kezelték őket. Később felmerülő kérdések miatt meg kell jegyezni, hogy az igazi nehézséget a feltételes a *remainder* jelentette (például „A-nak életére, majd B örökösenek” tett adomány). Az *estate* (A élete) fennállása alatt a feltétel (B örökösenek megszületése és B halála, azaz az öröklés) nem biztos, hogy bekövetkezett, ez pedig megsemmisítette az *estate in remainder*-t, mert különben a föld egy időre uratlanná vált volna, ami jogi képtelenség volt. Az *estate* problémájához tartozik az is, hogy az angol jog a tulajdon tárgyait felosztja *real propertyre* és *chatteke*, és míg a *life estate* még *real property*, a meghatározott évre tett adomány (*estate*) már *chattel*. Ennek megfelelően teljesen más jogi megítélés alá esnek.⁵⁹

Visszatérve az elidegenítés jogára közelebbről, ha a birtokadományozás „A-nak életére” szólt (*life estate*), akkor ez a birtok bár elidegeníthető volt, a megszerzője

sem szerezhettek hosszabb időre birtokot, mint az eredeti megadományozott. Ellenkező esetben a megidőződött birtokos mindig továbbadományozhatta volna a földet egy fiatalnak, így tulajdonképpen örökös birtokot nyerve. A kontinentális jogászok ebben a *nemo plus iuris* elvét is felismerik. A más életére szóló átruházásnak két esete volt. Az egyik a hagyományos, amikor a *life estate* birtokosa elidegenítette jogát. A másik esetben nem volt *life estate*, hanem a birtok átszállását valamely személy élete hosszára kötötték ki, akár bérleti díj mellett (*lease for lives*). Utóbbi azért volt elterjedt, mert bár lényegében *lease* volt, mégsem személyes jognak számított (*chattel*), hanem dologi jognak tekintették (*real property*).⁶⁰ A hosszú távú bérletek így voltak legbiztosabban megoldhatók, az adott személy halálakor csak meg kellett újítani őket.

A *life estate* elidegenítése felvetett egy sajátos problémát is, hogy tudniillik, mi történt akkor, ha az elidegenítéssel a földet megszerző (*tenant pur auter vie*) előbb hunyt el, mint az eredeti megadományozott (*cestuy que vie*). A földről ugyanis nem lehetett halál esetére szóló rendelkezést tenni, és mivel nem volt *fee*, az örökösökre sem szállt át. Ezért, ha az adományozó nem rendelkezett erről, akkor a földfoglalás útján megszerezhető volt. Ezt a kérdést végül a *Statute of Frauds* (1677) rendezte, amely megadta a *tenant pur auter vie*-nek a végrendekezés jogát, ennek hiányában pedig bérlet módjára kellett felosztani örökösei között.⁶¹

Az elidegenítési jog korlátozásai

Abban az időben, amikor a földbirtok messze a legértékesebb vagyontárgy és a gazda(g)ság alapja volt, a földdel való szabad rendelkezés sokak érdekét sérthette. Alapvetően két probléma merült fel. Az első, hogy csak a férfi leszármazók örököltek, és a földbirtokot a *common law* alapján közülük is az elsőszülött kapta.⁶² Gondoskodni kellett tehát a többi családtagról. A másik probléma, hogy az éppen birtokban lévő családtag eladhatta a teljes földbirtokot, megfosztva attól a család következő generációit. A rendelkezési jog kiterjesztése és jogi védelmének kiépítése után az angol földbirtokjog egyik fő hajtóerejévé tehát egészen a 9. század végéig az angol földbirtokos családok azon törekvése vált, hogy a rendelkezés jogának megszorításával mindörökre a családban tarthassák földbirtokaikat. Emelkedett megfogalmazásban egyfajta egyensúlyt kíséreltek meg kiépíteni az elhunytak, az élők és a még meg sem születettek érdekei között.⁶³ A következőkben az erre szolgáló jogi megoldásokról lesz szó, amely fejlődés végül a hitbizományban teljesedett ki.

A házassággal kapcsolatos jogintézmények

A feleség nem örökölt a férje után, végrendekezni a földről nem lehetett, a házastársak közötti ajándékozás pedig érvénytelen volt⁶⁴ – egy kivétellel. A férj az esküvő előtt, a templomajtóban olyan ajándékot tehetett a felesége javára, amely halálával hatályosult. Angliában a házasságkötési szertartásnak része is lett a templomajtóban tett ajándék, és a gyűrű felhúzása („*with this ring I thee wed*”) után, valamilyen ezt szimbolizáló ajándék átnyújtása („*with this dower I thee endow*”) szavak kíséretével).

Ez volt a *dower* (*at the church-door*), ami a férj halála után a feleség javára *life estate*-et jelentett, a *dower*-be adott földeken.

Idővel szokássá vált, hogy a férj a templomajtóban nem nevezett meg egyes földeket, hanem minden földjét *dower*-be adta, amiből halála után a feleséget méltányos rész illette meg. A *common law* ezt a méltányos részt 1/3-adban határozta meg, ennek kiadására szolgált a *writ of right of dower*. A 15. század közepére mindez olyan általánossá vált, hogy el is tűnt a házassági szertartásból az ajándékozás, és a feleséget a jog erejénél fogva megillette férje halála esetén a harmad (*dower ad communem legem*), még akkor is, ha a feleség visszautasította a neki felajánlott elkülönített, külön megnevezett *dowert*.

A *dower*-rel kapcsolatos egyetlen probléma az volt, hogy az *equity* nem ismerte el, ezért azokon a földbirtokokon, amelyek kikerültek a *common law* hatálya alól (azaz *use*-ba adták őket), nem állt fenn *dower*. Ezt külön megállapodással küszöbölték ki, amelyben a föld haszonélvezetét a férjnek és a feleségnek közösen rendelték, mindkettejük elhunytáig. Ezt *jointure*-nek nevezték, és a *Statute of Uses*-ig állt fenn. Maga a *dower* a 19-20. század során tűnt el az angol jogból.⁶⁵

A fenti probléma fordítva is felmerülhetett, ha a földek a feleség birtokai voltak és a feleség halt meg korábban. A megözvegyült férj a felesége halála után változatlanul tovább birtokolta valamennyi földet, élete végéig. Az ilyen férjet *tenant by the curtesy of England* (*/per legem Angliae*)-nek nevezték. Anglia joga nagylelkűbb volt az özvegy férjekkel, mint az özvegy feleségekkel, a *curtesy* ugyanis a férj újraházasodása után is fennmaradt (szemben a *dower*-rel). Ugyanakkor igen különös módon a *curtesy* feltétele volt, hogy a házasságból öröklési képességgel bíró gyermek szülessen.⁶⁶ Erre több magyarázat is kialakult, például, hogy a férjet eredetileg a gyermekek gyámjaként illette a föld (Maitland), vagy, hogy a *curtesy* az alább tárgyalandó *marriage-gift*-ből származik.⁶⁷

A *dos*, *dowry*, *maritagium*, *marriage-gift* ugyanazon jogintézmény nevei. A családok akár a család ifjabb ágának létrehozatala céljából, akár, hogy a nem öröklő lányokat kiházassítsák gyakran tettek adományt a házasulóknak. Ennek szokásos formája a „házastársaknak és közös leszármazóiknak” tett adomány volt.⁶⁸ Ez tehát nem korlátlan birtokadományozás volt, hanem a házastársaknak és leszármazóiknak szólt. Ez a *curtailed fee*, vagy másként (elsősorban a *De donis* törvény után) *fee tail*.⁶⁹ Az ilyen megkötést azonban az elidegenítés joga megsemmisítette volna, hiszen az adomány kifejezetten a leszármazók javára (is) szólt, nem is beszélve arról az esetről, ha leszármazók nem is születnek, a házastársak pedig eladják a földet. A *common law* a 12. században mégis arra az álláspontra helyezkedett, hogy az adományban tett rendelkezés („közös leszármazóiknak”) csak egy feltétel, amely a teljes *fee* (*fee simple*) létét ahhoz köti, hogy születik-e öröklési képességgel bíró gyermekük. Az utód megszületése előtt a házastársaknak csak *life estate*-jük van, utána viszont mindörökre *fee simple*-t nyernek. A házastársak akár elidegeníthetik a földet, akkor is, ha gyermekük időközben meghal.

Fee tail

A korlátozott birtokadományozásnak a *marriage-giften* túl más esetei is voltak. Például ha valaki általában másnak és annak leszármazóinak vagy „fimaradékainak” tett adományt. A korlátozások megszorító értelmezése, amely lehetővé tette az elidegenítést, számos panaszra adott okot, és elsősorban a nagy földbirtokosok követelésére 1285-ben törvény született, amely *De donis conditionalibus* néven ismeretes. A törvény előírta, hogy földbirtok-átruházásoknál az adománylevél szabta záradékok szigorúan megtartandók, és hogy az adományosnak nincs joga a földbirtokot az örökösök, vagy az adományozó (illetve annak utódja, akire örökös hiányában a föld visszaszállt) hátrányára elidegeníteni. A megadományozott ugyan megszerezte mindazon jogokat, amelyek a *fee simple* adománnyal jártak, kivéve, hogy a földbirtokra nézve az ő halála után érvényesíthető jogot nem ruházhatott át. A leszármazó és az örökös a *writ of formedon*-nal (*forma doni*) élhetett. A törvény nagy fontosságot adott az adománylevelek fogalmazásának, mert a „*to A and his heirs male of his body*” („A-nak és testéből származó fiúörökösének”) megfogalmazás a törvény hatálya alá tartozott, míg a „*to A and his heirs male*” („A-nak és fiúörökösének”) a *common law* alá, ezért utóbbi esetben nőkre is szállhatott például a föld. Tehát az adományban kifejezetten utalni kellett a tőle (testéből) származó leszármazókra. A törvény által létrehozott *fee tail* valójában sokkal inkább *estate* volt, mint *fee*, amit az is mutat, hogy így egyszerre két *fee* állt fenn ugyanazon földön. A *fee tail* mellett megmaradt az adományozó *fee simple*-je is.⁷⁰

A jogászok a kezdetektől fogva igen ellenségesek voltak a rendelkezési jog ilyen megszorításával szemben, és a jogtudományi munkákban mindig a legelítélőbben szóltak a *De donis* törvényről. Coke azt írja, hogy: „Míg az összes jószágokat *fee simple* módjára birtokolták, minden vevő meg volt elégedve vételével, minden bérletével, minden hitelező követelésével, a földesúrnak és a királynak meg volt a maga háramlási, elkobzási, gyámsági joga és úri jogainak egyéb előnye, (...) a *common law* bölcsességénél fogva minden átörökíthető birtokállapot *fee simple* vala: a mindennapi tapasztalat tanít bennünket, hogy ennek a megkötött öröklési rendnek következtében, mennyi vita és mekkora zűrzavar vonult be a jog békés és nyugodalmas birodalmába.”⁷¹ Blackstone is megállapítja, hogy „a földbirtok kötöttségét a királyság általános csapásának tekintették”.⁷² Nem csodálkozhatunk azon, hogy Angliában, ahol a jogászságnak nagy szerepe volt a jog fejlődésében, ezt a szabályt hamarosan lerontották.

A törvény megszületése után nem sokkal vitatni kezdték, hogy az adomány záradéka hány generációra kötheti le a földet. Bereford főbíró például arra az álláspontra helyezkedett, hogy három nemzedék után megszűnik a korlátozás. A 14. század végére azonban uralomra jutott az az álláspont, hogy a *fee tail* elvileg örökre megköti a földbirtokot (kivéve, ha visszaszáll az adományozóra, azaz megszűnik). Azonban, ha az éppen birtokban lévő elidegenítette a földet, ez megszakította a korlátozást, és az örökösöknek (vagy az adományozónak) peres útra kellett lépniük, azaz a *writ of formedon*-nal kellett élniük, automatikusan nem léphettek birtokba.

Ez csak gyakorlati nehézséget okozott, de hamarosan rájöttek, hogy átöröklődő szavatosságok révén a vevőnek jobb cím volt adható, mint amivel az éppen birtokban lévő eladó rendelkezett. A szavatosságot azonban igen pontosan kellett megfogalmazni, különösen hogy az eredeti adományozóra, mint várományosra is kiterjedjen. Ha azonban sikerült ilyen pontos szavatosságot létrehozni, az örökösök hiába perelték vissza a *formedon*-mal a földet, a szavatosság alapján a vevőt azonos értékű jószággal kellett kárpótolniuk.⁷³

Az igazán biztos megoldás a korlátozások feloldására, amely végleg elvágta azok útját (*barring the entail*), az 1470-es években született meg. Ez a koholt visszahelyezési peres eljárás (*recovery*) volt. A vevő tulajdoni keresetet (*writ of right*) támasztott az éppen birtokban levő korlátozott birtokossal szemben, és a *fee simple*-be való visszahelyezését kérte. A korlátozott birtokos szavatost (*vouchee*) nevezett meg, akitől ő a jogát szerzte, az pedig elfogadta a szavatosságot. A felperes vevő ezután engedelmet kért a szavatossal négy szemközt beszélni, amely beszélgetésről a szavatos nem tért vissza. A bíróság jegyzőkönyvbe vette, hogy a szavatos a bíróság iránt tiszteletlenül eltávozott, és a bíróság ítéletében a szavatost elmakacsolta. Ezáltal a felperes olyan *fee simple*-t szerzett, amelyen a *common law* egyetlen eszköze sem fogott (és azt akár vissza is származtathatta a korábbi korlátozott birtokosra), a korlátozott birtokos kisemmizett örökösei (vagy az eredeti adományozó) pedig kártérítési igényt nyertek a szavatossal szemben. A nagy találmány azonban az volt, hogy szavatosnak egy teljességgel föld nélküli embert választottak, akivel szemben nem volt érdemes perre menni. Az eljárás olyan általános lett, hogy a szavatos szerepére egy külön hivatalnokot (*common vouchee*) neveztek ki a *Common Pleas* bíróságon, aki minden *recovery*-ért 40 fillért kapott. Még később az eljárást egyáltalán nem folytatták le, hanem csak az illetékeket fizették meg, és minden periratot a bíróságon fiktív módon szerkesztettek meg. A *common law* jogászok annak is kitalálták a módját, hogy a felperes köteles legyen a *fee simple*-t visszaszármaztatni a korábbi korlátozott birtokosra, hogy a *fee tail* kiiktatható legyen elidegenítési szándék nélkül is. Megjegyzendő, hogy a *recovery*-hez nagyon hasonló, de korábbi és kevésbé tökéletes eljárás a *fine*, amely a felek peres egyezségével (*finalis concordia*) zárult.⁷⁴

Bármennyire is elítélték az angol jogászok a *fee tail* intézményét, mégis megdöbbenő, hogy egy olyan nyilvánvaló csalást, mint a *common recovery*, mekkora tisztelet övezett, és milyen sok évszázadon át fennállt. Coke írja, hogy amikor egy bizonyos *Hoards* a Lordok Házában „szelesen és kíméletlenül” megtámadta a *common recovery*-t, Dyer főbíró élesen megróttá, miszerint nem méltó a jogászi karhoz tartoznia annak, aki a *common recovery* ellen szólni nem áttal.

A *common recovery* révén a 15. század második felétől a 17. század második feléig (a szoros családi hitbizomány elterjedéséig) tart Angliában az ingatlanforgalom viszonylagos szabadságának kora. Ez valószínűleg a reformációval is összefüggésben lehet, hiszen ekkor hatalmas földterületek kerültek vissza a forgalomba, megélénkítve azt és kínálati bőséget okozva. Hiába próbálkoztak az ügyvédek azzal, hogy azt az éppen birtokban levőt, aki megpróbálja elidegeníteni a földet, halottnak kell tekinteni, és az utána következő várományosra száll át a birtok, a bírósá-

gok I. Erzsébet kora után arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az *entail* magában hordja a feloldhatóságot. Ezért a továbbiakban a *fee simple* és a *fee tail* között csak az elidegenítés formaságaiban volt különbség.⁷⁵

A „use” és a végrendelkezés lehetősége

A *use*, az angol földbirtokjog egyik sajátossága, nem kizárólag a végrendelkezés lehetőségének megteremtése céljából alakult ki, de ez volt a legfontosabb hajtóereje. Ezért indokolt a két jogintézmény együttes tárgyalása.

A továbbiakhoz először is szükséges röviden kitérni a *legal* és *equitable interest* megkülönböztetésére, valamint az *ad opus* birtoklás eredetére. Az *equitable interest* ténybeli helyzetet jelentett, amikor a föld birtokosának lelkiismereti kötelezettsége volt a föld hasznainak élvezetét átengedni valaki másnak. Latin kifejezéssel úgy nevezték, hogy ő *ad commodum* (más javára), vagy *ad opus* (más hasznára) birtokolt.

Az *ad opus* birtoklás korai, 12. századi példái még időleges birtokviszonyok. Például ekkor még, ha a hűbéres el akarta idegeníteni hűbérét, azt visszaadta a hűbérúrnak, aki utána hűbérbe adta a vevőnek, a kettő között azonban *ad opus* a vevő hasznára birtokolt. Hasonlóképp, ha valaki maga és mások közös birtokába akarta adni saját birtokát, ezt nem tehette meg, hanem csak úgy, ha egy barátjának adományozta, aki tovább(/vissza)adományozta az eredetileg szándékoltaknak. Az is lehetséges volt, hogy valaki a barátainak adományozta földjét, azzal, hogy halála esetén az általa előre megnevezett személynek adományozzák azt. Ez egyébként az első eszköz a földekről történő halál esetére szóló rendelkezésre is.

Az állandó *ad opus* birtoklás szerkezete a ferences rendnek tett adományokból fejlődött ki. A ferencesek nem rendelkezhetek földtulajdonnal, ezért az adományokat mindig harmadik személynek tették, aki a rend javára birtokolta azt. Ezzel a konstrukcióval azonban világiak is élhettek. Ha valaki azzal a feltétellel adományozott földet, hogy a megadományozott azt valakinek továbbadományozza, a feltétel meghíúsulása esetén a föld visszaszállt rá. Ezen az úton halál esetére szóló továbbadományozást nem lehetett előírni (a halál után nem tud kire visszaszállni a föld), de ha valaki csak általában a visszaadományozás kötelezettségével (*on trust to regrant*) adományozott földet, akkor a megadományozott kizárólag az adományozó javára használhatta a földet, azaz köteles volt minden utasítását teljesíteni.⁷⁶ Ez utóbbi esetben az adományozó bármikor megnevezhette, hogy halála esetén kinek a javára kell használni a földet, és bármikor utasíthatta a megadományozottakat, hogy kinek idegenítsék el a földet. Ennek megfelelően rendelkezési joga nem hogy csorbát szenvedett volna, de éppenséggel sokkal kiterjedtebb lett, mint bármely *common law* birtokosnak.

Természetesen ahogy a fenti megoldás elterjedt, külön neve lett, mégpedig az *opus* francia megfelelője, a *use*, az adományozót (haszonélvezőt) pedig *cestuy que use*-nak nevezték. A *cestuy que use*-nak a *common law* semmilyen jogot sem adott, egy 1464-es eset szerint például *trespass*-nek minősül, ha egy fát kivág. Ugyanakkor a névleges tulajdonost kötötte a hűség (*trust*), amely a *Chancery* előtt kikényszeríthető

volt. Ráadásul a gyakorlatban a nehézségek elkerülése végett névleges tulajdonosként néhány ügyvéd⁷⁷ együttesen volt kinevezve.

A jog részletesen szabályozta az ilyen *equitable estate*-eket (mivel a *Chancery* biztosította a védelmét, innen is megérthető az *equitable* interest fogalma). Az adományosok (névleges tulajdonosok) halála esetén az utoljára elhunyt adományos örököseire szállt a *trust*. Természetesen ezt mindig igyekeztek elkerülni, mert ekkor jogilag öröklés történt –és részben ennek a kiküszöbölésére fejlődött ki a *use*. Ezt egyébként igen könnyen elkerülhették, mert mindig több névleges tulajdonos volt, és még az előzőek életében újabbakat (fiatalabbakat) neveztek ki. Ha az adományosok elidegenítették a földet, az a *trust*tal együtt szállt át, kivéve ha a vevő ellenérték fejében jóhiszeműen szerzett jogot. A *use* olyan általánossá vált, hogy ha valaki formátlan szerződéssel eladta (*bargained and sold*) a földjét, a bíróság a vevő javára *uset* hozott létre, illetve ha valaki ellenérték nélkül ruházta át a földjét, a bíróság szerint az átruházó javára *use* jött létre. Végül 1484-ben a *common law* bíróságok is elismerték a *cestuy que use*-t, mint a *use* átruházóját.⁷⁸

A 16. század elejére Anglia földterületének többsége *use*-ba került, méghozzá több okból. A két legfontosabb a végrendelkezés lehetősége, és az, hogy a *use* révén a földbirtok mentesült számos jelentős feudális mellékszolgáltatás alól, mivel jogilag soha sem történt öröklés. A *use* előnye az is, hogy a földbirtok jövedelmét hitelek törlesztésére lehetett fordítani, illetve, hogy hiába ítélték el árulás, vagy hűtlenség miatt valamely nemes urat (ami a rózsák háborújának évszázadában nem volt ritkaság), mivel a föld jogilag nem az ő tulajdona volt, annak hasznai biztosítva voltak utódai számára. Számosak voltak azonban a *use* által okozott nehézségek. Egyrészt a tényleges tulajdonosok ismeretlenek voltak, a *use* tehát titokban átruházható volt, ami nagyon megkönnyítette a hitelfedezet elvonását és egyéb csalásokat. Amíg korábban a földbirtok átruházásnak legfontosabb eleme a mind szélesebb körű nyilvánosság volt, rövid idő alatt az ingatlanforgalom nagy része teljesen titkossá vált. Coke azt írja, hogy „A Use-oknak két feltalálója volt: a félelem és a hamisság.”⁷⁹ Ezen túl a *use* a legfontosabb feudális jövedelemforrásokat elapasztotta, amely Angliában elsősorban a királyi kincstár sérelmét jelentette. Ezt mutatja be a következő fejezet.

BEFEJEZÉS

Az angol földbirtokjog számtalan jogi és történeti réteg egymásra rakódása következtében lenyűgözően izgalmas és érdekes. Az angol jog mindhárom ága legteljesebben éppen a földbirtokjog területén nyilvánul meg. A *common law* kezdetét a tulajdoni keresetek (*writ of right*) jelentik. Az egész equity legjelentősebb – máig ható – alkotása a *use* és a *trust* intézménye.⁸⁰ A törvényhozás pedig a legkorábbi időktől igyekezett befolyásolni az államhatalom és a gazdaság szempontjából meghatározó földviszonyokat, ami ha nem is váltotta ki a szándékolt hatásokat, de a földbirtokjog további fejlődésére inspirálóan hatott.⁸¹ Nemcsak a *common law*, az

equity és a *statute law* egymásra hatásáról van azonban szó, hanem egy igen hosszú folyamatos, szerves és más jogrendszerektől elkülönült fejlődésről is, amely során a földbirtokosok, a királyi kincstár, a bíróságok, az ügyvédek és mások törekvései számtalan véletlenszerű, de idővel rögzült megoldást hoztak létre. Ha újra lezajlana ez a nyolc évszázad, a végeredmény alighanem más földbirtokjog lenne.⁸² Ennek ellenére az így kialakult jogi szabályozás mindig megfelelt a korabeli viszonyoknak, és a mai gazdasági élet követelményeihez is jól alkalmazkodik. Az angol tulajdonjog olyan rugalmas intézményei, mint különösen a *trust*, annyira szükségesek a modern viszonyok között, hogy az előtt már nem egy európai ország megnyitotta saját jogrendszerét, és nem kizárt, – esetleg az európai jogegységesülés révén – egyszer a magyar jogban is meghonosodik.

A kontinentális jogrendszerek szempontjából azonban nem csak a jövő felé tekintve lehet érdekes az angol földbirtokjog, hanem a múlt felől megközelítve is. A hűbériség közös európai jelenség, amelynek az egyes országokban megnyilvánuló azonosságai és különbözőségei segítenek megérteni a feudalizmus fogalmát. Az angol jog külön utas fejlődése ebből a közös európai társadalmi- és jogintézményből indult ki. Érdekes és kevésbé feltárt kérdés, hogy pontosan mikor vált el az angol jog a kontinenstől, különös tekintettel arra, hogy évszázadokig az angol királyok kontinentális uralkodók is voltak. A *common law* alapvetően a feudális földbirtokos joga, az pedig kontinentális eredetű, amely kontinentális uralkodók (elsősorban II. Henrik) alatt indult el abba az irányba, hogy az angol nemzet a legsajátabb alkotásának tekintse. Ebből talán arra következtethetünk, hogy a *common law* fejlődését elsődlegesen nem az uralkodó és nem is a körülötte lévő jogászok határozták meg, hanem a gyakorlatban vált azzá, ami. A kérdés azonban aligha dönthető el, de feltétlenül indokoltá teszi az angol jog intézményeinek alapos tanulmányozását, és összehasonlító jogi vizsgálatát.

SZAKIRODALOM

- BAKER, J. H.: *An Introduction to English Legal History*. London, 1979.
- Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba. *A feudális jog forrásai*. Budapest, 1966.
- BLAIR, P. H.: *An Introduction to Anglo-Saxon England*. Cambridge, 1966.
- DAVIS, R. H. C.: *A normannok*. Budapest, 2002.
- EASTWOOD, R. A.: *Principles of the Law of Real Property*. London, 1933.
- The Treatises on the Laws and Customs of the Realm of England Commonly Called Glanvill*. (ford. és szerk. HALL, G. D. G.) Oxford, 2002.
- GRAY, K.: *Elements of Land Law*. London, 1987.
- GREEN, E. S.-HENDERSON, N.: *Land Law*. London, 1980.
- HAJNIK Imre: *Egyetemes európai jogtörténet – A középkor kezdetétől a francia forradalomig. Középkor*. Budapest, 1899.
- HATTENHAUER, H.: *Europäische Rechtsgeschichte*. Heidelberg, 1992.
- HORVÁTH Barna: *Az angol jogelmélet*. Budapest, 1943.

- KATUS LÁSZLÓ: *A középkor története*. Budapest, 2001.
- MAITLAND, F. W.: *The Forms of Action at Common Law*. (szerk.: CHAYTOR, A.H.; WHITTAKER, W.J.) Cambridge, 1971 (1. kiad.: 1909)
- POLLOCK, F.: *Angol földbirtokjog*. (ford.: Stassik Ferenc) Budapest, 1914.
- POLLOCK, F. – MAITLAND, F. W.: *The history of English Law before the time of Edward I*. Cambridge, 1898.
- REYNOLDS, S.: *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford, 2001.
- SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR: *Anglia története*. Budapest, 1997.
- SIMPSON, A. W. B.: *A History of the Land Law*. Oxford, 1986.
- STENTON, F.: *The First Century of English Feudalism*. 1961.
- VAN CAENEGEM, R. C.: *Angol „Common Law” születése* (ford.: NAGYNÉ DR. SZEGVÁRI Katalin) kéziratban [eredeti angol: *The Birth of the English Common Law*. Cambridge: University Press, 1973.]
- WHITE, S. D.: English Feudalism and its Origins. = *American Journal of Legal History*. 19. évf., 138-155.

JEGYZETEK

¹ DAVIS, R. H. C.: *A normannok*. Budapest, 2002. 7-8.

² Természetesen a normann hódítás nem hasonlítható a keresztes hadjáratokhoz, mert a normannok nem sokban tértek el a meghódítottaktól, a hódítás után a népességnek csak elenyésző hányadát alkották, és a hódítás utáni világnak a megelőző évszázadok sok tekintetben előzményül szolgáltak. Mindazonáltal a katonai hódítás, az államszervezet újjászervezése és az uralkodó elit cseréje talán megengedhetővé teszi az analógia felvetését.

³ A mai angol földjog is a hűbéri földbirtokjog fogalmai épül. Az elsősorban a hatályos jogot bemutató jogirodalomban is „tenure” (hűbéri birtoklás) a földtulajdon megnevezése. Még azok az értekezések, amelyek egyáltalán nem tartalmaznak jogtörténeti elemzést is megállapítják, hogy ma mindenki a korona hűbérese és minden föld *freehold tenure*. Ld. GREEN, E. S. – HENDERSON, N.: *Land Law*. London, 1980. 3.; GRAY, KEVIN: *Elements of Land Law*. London, 1987. 1-16.

⁴ POLLOCK, F.: *Angol földbirtokjog*. (ford.: Stassik Ferenc) Budapest, 1914. 9.

⁵ Különösen aláhúzza ezt a megkülönböztetést GREEN–HENDERSON: id.m. 7.

⁶ Az angol jogban nem is ismeretes a „dologi jog” kifejezés, hanem „tulajdonjog” van.

⁷ Az angol jog a föld tulajdonosát megillető jogokat és erőforrások körét igen kiterjesztően értelmezi. Az angol jog sokáig szó szerint elfogadta az egyébként a glosszátoroktól származó jogelvet, miszerint a föld a mélybe és a magasba végtelen kiterjedésű: *cuius est solum eius est usque ad coelum et ad inferos* (GRAY, K.: *Elements of Land Law*. London, 1987. 16-17.). Mindezt leginkább a repülés és az űrjog, valamint természetesen a modern közjogi korlátozások kezdték ki.

⁸ Angolul *corporeal hereditaments* és *incorporeal hereditaments*. Részletesen: GRAY: id.m. 16-38. BAKER, J. H.: *An Introduction to English Legal History*. London, 1979. 193-194. 220.

- ⁹ A szó – fogalom – jelenség általánosabb társadalomtudományi keretben a jel – jelző – jelzett dolog megközelítésével azonos. Az elemzés forrása: REYNOLDS, S.: *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford, 2001. 12-13.
- ¹⁰ A feudalizmus fogalmának pontos használatát kiemelten fontosnak tartja többek között Katus László, az általa idézett Henri Pirenne, illetve Susan Reynolds is. (KATUS László: *A középkor története*. Budapest, 2001. 227. REYNOLDS: id.m.: 2-3.)
- ¹¹ Az Íliász és a hűbériség közötti párhuzamra Pollock mutat rá. POLLOCK: id.m.: 51.
- ¹² Nyilván fontos ebből a szempontból az is, hogy Coke – mint az angol jogászok általában – egyébként is tartózkodott a túlzott szisztematizálástól. Mindazonáltal más korabeli, vagy korábbi jogászoknál sem igen bukkanni átfogó történeti elemzés nyomára.
- ¹³ A fenti koncepciót részletesen Reynolds írja le és a fenti példát is ő hozza. (REYNOLDS: id.m.: 3-7.)
- ¹⁴ REYNOLDS: id.m.: 9. KATUS: id.m.: 215-228, 264.
- ¹⁵ POLLOCK: id.m.: 176-177. REYNOLDS: id.m.: 342. SIMPSON, A. W. B.: *A History of the Land Law*. Oxford, 1986. 2-3.
- ¹⁶ POLLOCK: id.m.: 177-179.
- ¹⁷ BLAIR, P. H.: *An Introduction to Anglo-Saxon England*. Cambridge, 1966. 259-266.
- ¹⁸ A *Domesday Book* alapján a földek 20%-a a király birtoka, 48%-a normann lovagoké, 24%-a pedig az egyházné, amelynek püspökeit szinte kizárólag a normannok adták. (A számadatokat – ideértve a népesség és a lovagok létszámára vonatkozót – Katus közli, bár felhívja a figyelmet azok meglehetősen bizonytalanságára. ld. KATUS: id.m.: 263.)
- ¹⁹ A fentiekre vonatkozóan részletesen kifejti nézeteit: POLLOCK: id.m.: 49-56, 176-182. BAKER: id.m.: 195-197.; REYNOLDS: id.m.: 323-344.
- ²⁰ KATUS: id.m.: 158.
- ²¹ BLAIR: id.m.: 194-198, 222-245.
- ²² Ez is vitatható azonban. Amikor a 13. században a király jogászai felállították azt a tételt, hogy minden kormányzati hatalom az uralkodót illeti, és azt a földesurak csak „átruházott hatáskörben”, a király adományaként, engedélyével gyakorolhatták, korántsem hivatkoztak valamiféle királyi főtulajdonjogra. Az önkényesen gyakorolt privilégiumok (*franchise*-ok és szabadságjogok) megszüntetésére irányuló 13. századi *Quo warranto* eljárás egyáltalán nem a királynak a földön fennálló valamiféle tulajdoni jogosultságán alapszik.
- ²³ Egyértelműen a *Domesday Book*-ot tekinti a változások kiindulópontjának Reynolds (REYNOLDS: id.m.: 345, 360-361.), míg mások hagyományosan inkább az 1066-os hódítást tekintik alapvetőnek.
- ²⁴ A katonai szolgálat korántsem kizárólagos jelentőségét mutatja az is, hogy feltehetőleg az 1166-os összeírás elsődleges célja sem a hadra fogható lovagok számának meghatározása volt, hanem II. Henrik lányának az esküvője előtt, az ekkor járó ajándék miatt kívánták számba venni a közvetlen királyi hűbéreseket. (REYNOLDS: id.m.: 364-365.)
- ²⁵ REYNOLDS: id.m.: 350-353, 362-363.
- ²⁶ A hódítás előtti földbirtokviszonyok közül a *bookland* (oklevél alapján bírt föld) allodiális jellegű. Olyan királyi adomány, vagy adománylevéllel megerősített (szállás)birtok, amely után csekély – mai szemlélettel csak az uralkodót közjogilag megillető – szolgáltatások járnak.
- ²⁷ REYNOLDS: id.m.: 393-395.

- ²⁸ *The Treatises on the Laws and Customs of the Realm of England Commonly Called Glanvill.* (ford. és szerk.: HALL, G. D. G.) Oxford, 2002. [a továbbiakban: Hall]: xi-xxxiii
- ²⁹ HORVÁTH Barna: *Az angol jogelmélet.* Budapest, 1943. 2.
- ³⁰ BAKER: id.m.: 166-170.
- ³¹ A *laénland*-et a bérletnél tárgyalom, bár természetesen ez a megkülönböztetés legfeljebb tendencia-szerűen lehet igaz az ilyen korai időkben. Másrészt felvethető az is, hogy a *copyhold* gyökerei részben a *folkland*-ben találhatóak meg, de mint majd látjuk, e fogalmak terjedelme annyira bizonytalan, és – amint bemutattuk – mai elképzeléseink oly nehezen alkalmazhatók a középkori földhasználatra, hogy egy ilyen megkülönböztetés még támadhatóbb lenne.
- ³² BLAIR: id.m.: 214-222.; POLLOCK: id.m.: 23.
- ³³ POLLOCK: id.m.: 26., REYNOLDS: id.m.: 325.
- ³⁴ POLLOCK: id.m.: 25.
- ³⁵ REYNOLDS: id.m.: 325.
- ³⁶ REYNOLDS: id.m.: 328.
- ³⁷ REYNOLDS: id.m.: 328-329.
- ³⁸ Kezdetben összemosisdik a végrendelkezés és az elidegenítés, és elsősorban ennek a kettőnek együttesétől kell megkülönböztetnünk az örökithetőséget, ami a rokonságon belüli öröklést jelenti.
- ³⁹ POLLOCK: id.m.: 25.
- ⁴⁰ Mindösszesen öt korabeli említése ismeretes, ezek közül négy a 9. század közepe és a 10. század eleje közé esik. REYNOLDS: id.m.: 325.
- ⁴¹ REYNOLDS: id.m.: 330.
- ⁴² Tulajdonképpen a „*folkland*” kifejezés alig szerepel a forrásokban, tehát ez – szemben a *bookland*-del – későbbi korok által alkotott egységes fogalom. A valóságban csak vidékenként különböző szokásjog alapján birtokolt nemzetségi földek voltak (amelyekről nem szólt book).
- ⁴³ POLLOCK: id.m.: 23-26.
- ⁴⁴ REYNOLDS: id.m.: 331.
- ⁴⁵ REYNOLDS: id.m.: 334-335.
- ⁴⁶ Egészen a 12. század közepéig fennmaradt. A név arra vezethető vissza, hogy eredetileg az angolszász uralkodók a dánoknak fizetendő éves adók fedezetének megteremtésére kezdték el beszédni. *Danegeld* szó szerint „dán pénz”. (KATUS: id.m.: 157.; REYNOLDS: id.m.: 364.)
- ⁴⁷ REYNOLDS: id.m.: 335-336.
- ⁴⁸ Id. jelen dolgozat 3.2. fejezet (25-26.)
- ⁴⁹ POLLOCK: id.m.: 35-36.
- ⁵⁰ Pl. a lincolnshire-i Scotter-uradalom. (POLLOCK: id.m.: 36.) Ez mintegy ősi szállásbirtoknak tekintendő. A *bookland* azonban nem feltétlenül szállásbirtok, mert lényege az oklevél, mint forma. A szállásbirtok jellegű földek sokszor inkább *folklandek* maradtak, mert oklevél nem erősítette meg őket, az adomány pedig fogalmilag kizárt.
- ⁵¹ POLLOCK: id.m.: 37-38.

- ⁵² Elsősorban BAKER: id.m.: 196-198. és 221. alapján. Ez a felosztás egyébként már Littletonnál szerepel, ahhoz képest legfeljebb bizonyos egyszerűsítéseket tartalmaz. (Id. SIMPSON: id.m.: 7-14.)
- ⁵³ A *grand assize* nem minősül *trial by jury*-nek számos dogmatikai eltérés miatt, de lényegét tekintve ez esküdtszéki tárgyalás.
- ⁵⁴ MAITLAND: 17-19.; BAKER: id.m.: 200-201.; SIMPSON: id.m.: 49-51.; a *writ*ek szövege: MAITLAND 67.
- ⁵⁵ MAITLAND 22-25., szövegük: 68-69.
- ⁵⁶ SIMPSON: id.m.: 54-56.; BAKER: id.m.: 223-224.
- ⁵⁷ „Senki sem szerezhethet terjedelmesebb és magasabb, átörököthető jogot a fee simple-nél” LITTLETON 11. (idézi: POLLOCK: id.m.: 60.)
- ⁵⁸ „A földön fennálló estate idő a földre és föld időre.” *Walsingham's Case* (1573) 2 Plowd 547, 555 (idézi: BAKER: id.m.: 222.)
- ⁵⁹ GREEN-HENDERSON: id.m.: 4-6.; BAKER: id.m.: 222-223, 234-236.
- ⁶⁰ 1925-ig, amikor törvény mondta ki, hogy a *lease for lives* 90 éves bérletnek tekintendő. (GREEN-HENDERSON: id.m.: 73.)
- ⁶¹ BAKER: id.m.: 225.
- ⁶² Ez csak a lovagi hűbérekre nézve volt kivételt nem tűrő szabály. *Socage* landek esetén Glanvill szerint azt kell először vizsgálni, hogy a hagyaték felosztható-e. Ha igen a fiúgyermek egyenlő részt kaptak és közülük a legidősebb a családi házat, amiért kárpótolta testvéreit (*gavelkind*). Ha nem a helyi szokás szerint vagy a legidősebb (elsőszülöttség), vagy a legfiatalabb (*borough English*, bölcsővagyon) fiúra szállt a vagyon. Bractonnál ezzel szemben már az elsőszülöttség a meghatározó. A 13. század elején még bizonytalan volt, hogy szól-e vélelem az elsőszülöttség mellett, míg a század végén már egyértelműen a *common law* szabályává vált.
- ⁶³ BAKER: id.m.: 229.
- ⁶⁴ A *common law*-ban elsősorban azért, mert a férj és feleség egy személynek számítottak.
- ⁶⁵ BAKER: id.m.: 229-230.; SIMPSON: id.m.: 68-69.
- ⁶⁶ De nem volt feltétel, hogy a gyermek éljen, azaz ténylegesen örökössé váljon
- ⁶⁷ BAKER: id.m.: 230.; SIMPSON: id.m.: 70.
- ⁶⁸ „to H and W and the heirs of their bodies begotten” vagy „to H and W and to the heirs of H begotten on W”
- ⁶⁹ Egyes esetekben az adomány *frank-marriage* (*in liberum maritagium*) volt, amely három generációra mentes a hűbéri szolgáltatások alól.
- ⁷⁰ GREEN-HENDERSON: id.m.: 16., POLLOCK: id.m.: 60-62.; BAKER: id.m.: 232.; SIMPSON: id.m.: 81-85.
- ⁷¹ idézi: POLLOCK: id.m.: 63.
- ⁷² POLLOCK: id.m.: 63.
- ⁷³ POLLOCK: id.m.: 74., Baker: id.m.: 235.
- ⁷⁴ POLLOCK: id.m.: 74-79.
- ⁷⁵ BAKER: id.m.: 236.
- ⁷⁶ Ehhez persze szükség volt arra, hogy a *Chancery* védelmébe vegye ezeket a viszonyokat és az *under trust* tett adományoknál az adományozót megvédje az adományossal szemben. Amíg ez nem következett be, szokásos és egyedül biztos megoldás volt, ha valaki magá-

nak adományozta a földet és magát nevezte ki megbízottnak. Ez viszont ütközött a *common law*-val.

A kancellári bírászkodás természetesen nem avatkozhatott a tulajdonviszonyokba, hanem ha az adományos viselkedése a kancellár szemében hitszegésnek tűnt, akkor fogságba kerülhetett. (POLLOCK: id.m.: 86-88.)

⁷⁷ Akik egyébként nagyon ritka esetekben óriási haszonhoz juthattak, hiszen ha a *cestuy que use* végrendelet és örökösök nélkül halt meg, akkor a névleges (*common law*) tulajdonosok mentesültek minden kööttség alól, azaz ténylegesen övék lett a föld.

⁷⁸ BAKER: id.m.: 212-213., POLLOCK: id.m.: 83-85.; SIMPSON: id.m.: 174-177, 182-184.; GREEN-HENDERSON: id.m. 22-23.

⁷⁹ idézi: POLLOCK: id.m.: 85.

⁸⁰ Green és Henderson is azzal a megállapítással kezdik könyvüket, hogy az *equity* vitathatatlanul a földtulajdonjogban fejtette ki a legnagyobb hatást. (GREEN-HENDERSON: id.m.: 1.) Maitland az *equity*-ről szóló monográfiájában annak legjelentősebb alkotásának a *trust*-ot tartotta. (hivatkozik rá GRAY: id.m.: 39.)

⁸¹ Megjegyzendő, hogy az 1926. január 1-jén egyszerre hatályba lépett számtalan földjogi reformtörvény révén ma már a vonatkozó jog szinte kizárólag törvényileg szabályozott – de ezek a törvények jelentős részben a *common law* és az *equity* szabályait kodifikálták.

⁸² A megállapítás Kevin Gray több mint ezer oldalas monográfiájának bevezetőjéből származik. (GRAY: id.m.: 55.)